

7 GÜNSEL

Edebiy, ilmiy ve içtimaiy dergi

GÜNSEL

İçindekiler:

İsmail Kerim	
“Canlı” tarihniñ heyecanlar tolu sesi (İ. Gasprinskiyniñ “Terciman” gazetasından seçmeler).....	2
İsmail Gasprinskiy	
Molla Abbas. Roman. İkinci kısım: Daru’r-rahah Müslümanları (baş)	6
Gülizar Nalbantova	
Evliya Çelebiniñ “Seyahatname”sinde qırımtatar divan edebiyatına dair bilgiler	18
<u>Peyğamberler qıssaları</u>	
Burhanuddin Rabğuziy	
İbrahim aleyhisselâm qıssası (devamı)	21
“Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha” (devamı)	24
<u>“Günsel” Ensiklopedyası</u>	
Lenara İzzetova.	
Qırımîy İbrahim bin Haqmehmed efendi	34
Qırımtatarca’nıñ Tercümeli İmlâ Qılavuzı	38

Art qapaqnıñ iç tarafında: 1920-ci senelerinde Baku şehrindeki aliy mekteplerde oquğan Qırım talebeleri ile I Bütünsoyuz Türkoloji Qurultayına (fevral--mart 1926) kelgen Qırım vekilleri. (Foto, 1926)

Eki aylıq edebiy-ilmîy-içtimaiy dergi.

№ 7

İyül – Ağustos 2000

Sahibi: Lütfi Osman.

Yazı heyeti: İsmail Kerim, Kemal Qoñurat, Nariman Abdülvahap.

Ressamlar: Alim Hüseyinov ve Zarema Trasinova.

Asıl nüshasını hazırlağan: Lenor Osmanov.

Dergi Qırımtatar Milliy Meclisiniñ matbaasında basıldı.

Adresimiz: Ukraina, Qırım, 98400, Bağçasaray ş., Reçnaya soq., 125 “A”.

Tel: (06554) 43400. Fax: 43407 E-mail: rcf@ttt.crimea.com

<http://www.gunsel.homestead.com>

Dergi T.C. “Qırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Dernekleri” Genel Başkanı muhterem Dr. Ahmed İhsan Kırmılı tarafından kösterilgen maliye yardımı ile neşir etile. Aziz Hocamızğa samimiy teşekkürlerimizi bildireviz.

Derginiñ bu sanı “Qalqınma” Halqara Fondunıñ maliy yardımını ile hazırlandı.

“Canlı” tarihniň heyecanlar tolu sesi: “Terciman”

İsmail Asan-oğlu Kerimniň “Gasprinskiyniň “Canlı” Tarihi. 1883–1914” kitabından (Aqmescit, 1999) seçmeler*

1907

17 yanvar. Milliy Teatro. (*Keşfi Çelebi*) Bir kaç sene evvelsi şehrimiz gençlerinden müteşekkil /teşkil olunğan/ teatro destesi milliy lisanımızda bir-iki oyunlar icra itmiş idiler. Bade /soňra/ bihisap

/hesapsız/ çaresizliklerden dolayı mezkür deste erkânı dağılıp, şehir teatrosında milliy lisanda oyun temaşaya qoyulmamıştı. Bu defa yeñiden tertip olunmuş deste yanvarın 13-nci aşşamı birinci defa olaraq “Dağılan Tıfaq” (“Yıqılmış Aile”) oyununu kösterdiler. “Dağılan Tıfaq” Kavkazlı genç ediplerimizden Abdurrahim bek Ahverdov cenaplarınıň

eser-i qalemiyesi /qaleminden çıqqan eser/ olup, Kavkaz müslümanlarınıň halını tasvir iden ibretli bir faciadır. Bu facia Kavkazın çoq şehirlerinde icra olunup, ziyade algışlara nail olmuş idi. Biz asıl eserin intiqadından(?) sarfınazar iderek, bir azaçiq onuň icrasından hasıl eyledigimiz tesirini naqil idecegiz.

Umumiyetle, oyun güzel icra idilüp, temaşagirlerin /seyircileriň/ mazhar-ı iltifat ve taqdiri olunmuştı. Bağçasaray şehir teatrosınıň sahnasındaki nuqsanlıqlar ile beraber bütün oyun esnası teatro müdiri Nasip bek Yusufbekov cenaplarınıň ğayreti sayesinde Kavkaz maişeti /yaşayışı/ ve qıyafeti tasvir olundu. Asıl eser metni azerbaycan şivesinde olduğu halda, pek cüziy

tebeddül idilmiş /pek az deñiştirilgen/ lisanı azin(?) qıymetine zarar vermedi, diye biliriz. N. Yusufbekov Necef Bek rolünü kemal-i maharet ve hissiyatle /duyğu ve ustalıq kâmilligi ile/ icra idüp, bütün oyuna şevq verdi. Ahir perdede Necaf Beki dilenci sıfatında tasvir iden Yusufbekov cenapları pek çoq qattı yüreklere riqqat /merhamet/ telqin ittigi /aşladığı/ zahir idi. Yusufbekov cenapları haqiqiy muşahhıslıq /aktörlük/ tabiatına maliktir.

Celâl Meyinov dahi Suleyman Bek rolünü pek muvaffaq amele ketirdi. Bahusus Suleyman Bekin vefatında kösterdiği sanat, bu biraderimizin muşahhıslıqtaki istidatnamesini isbata kâfidir. Faqat yaralanmış Suleyman Bekin ahir nefesinde can çekiştigi bir vaqıt ikinci avcıyı kösteren Zaytsevin onuň qalpağına tama itmek /açközlü davranmaq/ kibi bir takım usul, oyunda bulunmayan alâmetler köstermesi yersiz ve munasebetsiz idi. İleride bu ğayrıtabiy hallara diqqat olunur, deyü ümüt idiyoruz.

Örnek eşhaslardan /şahıslardan/ Selim Bek rolünü icra iden S. Mishorlı cenapları kendi rolünü büyük ustalıqla icra idüp maharet köstermiştir. Mishorlı biraderimizin oyunundan can ve duyğu eserleri aks itdiği oyunu bir qat daha yaratıyordu.

Ğayrı örnek muşahhısların /aktörleriň/ cümlesi vazifelerini olduqça maharetle icra ittiler. Qadın rollerine kelince, bunları dahi istidatlı gençler el-nizam ile icra ittiler. Onlardan İbrahimov efendi Sonâ Hanım rolünü pek muvaffaq ve güzel icra idüp, sadece birazaçiq qabalıq olmayıdi /olmasa edi/, hareket vaziyetinden Sonâ Hanımın bir erkek tarafından icra olunduğı heman şübhe idilirdi. Qadın rolleri dahi gençler tarafından güzel icra olundılar.

“Dağılan Tıfaq” Bağçasaraylıların rağbetini qazanup, Kavkaz maişetinden ibaret olaraq islâh-ı hal ve ahlâq noqta-i nazarından Qırımlılar için muvafiq bir vasta olmaya şayan add idilir /lâyıq sayılır/.

* Devami, başı derginiň 5–6 sanlarında
[/] işaretileri arasındakiler – bizimkidir (İ.K.)

26 yanvar. **Qırım Haberleri. (Teatro).** Yanvarın 30-cı gününə təsadüf idən /rastkelgen/ salı gününü Aqmescit şəhər klubunda açlara və təhsildə bulunan gənclərə yardım üçün ədəbiyyat və musiqi milliyat qəşam olacaqdır. Bu qəşam üç meclisten ibarət olub, birinci mecliste “Zoraki Tabib” nam küllünc komediya Bağçasaray gəncləri tərəfindən oynalacaq. İkinci mecliste – konsert, üçüncü – “Jivaya Kartina”, tamamında – dans olacaqdır.

1 fevral. **Qırım Haberleri. (Teatro).** Yanvar 30-ncü gününü qəşam Aqmescit şəhəri klubunda ədəbiyyat və musiqi müslüman qəşamı oldu. Aqmescit cemaatı – kerek rus, kerek müslüman və kerek ğayrılar – müslümanların qəşam yılda bir defa olan

qəşamlarına artıq rəğbet kösteriyorlar. Bu defa isə o qədər musafir var idi ki, bir dənə bilet qalmadı və bir çox adam meyvə /üzgün, kederli/ olaraq evinə qaytmayacaq oldu. Bundan ğayrı, evlərinə qaytandırlardan başqa, altmış-yetmiş adam biletsiz içrə daxil oldu. Toplanan aqça, təxminən, – biñ iki yüz-biñ üç yüz rubleyə qədər olsa kerektir. Musafirler

İsmail bey Gasprinskiy “Terciman” matbaası hadimləri ilə, yanındakı bala – oğlu Refat.

oynanan “Zoraki Tabib” komediyasından, kösterilən “Jivaya Kartina”lardan və ğayrılardan artıq razı körünüyorlar idi. Şayan-ı-teessüf/teessüfke lâyıq/ ancaq şurasıdır ki, [bu ədəbiyyat və musiqi qəşam,] proqramlarda rusça saat 8-de başlanacaq yazılmasıyla bərabər, ancaq 9-zı keçirdikdən sonra başlandı. “Jivaya Kartina”lardan sonra milliyat və Avropa oyunları başlanaraq, rusça dördə qədər davam itti. Toplanan aqçaların yarısı açlıq olan yerləyə göndəriləcəkdir.

8 fevral. **Qırım Haberleri. (Teatro).** Bağçasaray mahalliy fuqarelərinin faydasına olaraq, yaşlar tərəfindən üçüncü bir teatro qəşamı tertip idiləcəyi söyleniyor...

10 fevral. **Qırım Vekili.** Qırım müslümanları tərəfindən Millel Meclisine /Devlet Dumasına/ vekil bulunacaq Abdurreşit Mehdiyev - Orludur. Aqmescitte rus darümualliminin məktəbində ikmal-i təhsil ittikten sonra /təhsilini tamamlağan soñ/, bir

qəşam sənələr rusçaya muallim (uçitel) olub, keçən sənə Qarasu şəhərində Upravaya əza saylanmış idi. İlim və bilgiyə sevgitəbiyyat olduğundan ikmal-i təhsildən soñra yan kəlməyüp, ğaflet itməyüp daha və daha oqumaya, mütalâaya verilüp, bir çox kitab aqırmış, faal çalışqır, 26 yaşında bulunan bir yigittir. Rus lisanına güzəl aşna /dost/ olduğundan, bundan nice sənələr muqaddem gəzetlərdə və bahusus “Kaspiy” gəzetasında məqalələri körülməkdə idi. Her ne qədər lisan və ədəbiyyat-ı-türkiyə /türkiyə til və ədəbiyyat/ məlumatı az isə də, zahmet və müşkülattan /zorluqlardan/ qorqmayüp, keçən sənədən bəri Qarasuda “Vetan Hadimi” gəzetasını çıxarmaqta bulunmuşdur. Faqır bir ailedən yetişüp, ğayət məhdut

/sınırlı/ və kâfi olmayan şkola təhsilindən soñra Mehdiyev kəsb-i-malumat, kəsb-i-memuriyyət, kəsb-i-rəğbet ittigi /bilgi, vəzifə və rəğbet qazanması/ – yalın öz istidatı ilədir. Özündən daha ziyadə təhsil körenləyə – ibrət, daha az təhsil körenləyə – numunə-i-imtisaldır /beñzəməyə çalışılacaq bir numunedir/. Bu defa “millel vekili” olmaq ilə bütün

Rusiyenin müteberane məbusı payesinə /itibarı olğan, sözü keçər millel vekili dərəcəsinə/ köterildi. Böylə, öz-özündən, dayı və emcesinin “qoltuq tayağı”sız ilərileyenlər, haqiqatən, – lâyıq-ı-hürmetdirlər /hürmetkə lâyıqlırlar/. Abdurreşit Mehdiyev məslək cihətindən bizi bəllisiz bir birligi(?) ilə ürkütüyor idi. Bəzi məlumatlara bazanaraq, biz bu rəfigimizi ziyadə sol tərəfli biliyor idik. Bu defa Aqmescitte bizzat özündən və yaqın bilicilərdən añladığımız köre, “İttifaq-ı-Müslimin” proqramına muhip /dost/ və millelçi olduğuna qani olaraq, şimdiyə qədər haq-qında bəslədiyimiz hoş ümütləri daha ziyadə ilərlettik. Böylə açıq və hayırlı olsun! “Selâmetlik bar” – diyəcəgim yoqtur, ancaq, ey qardaş və qardaşlar, unutulmasın ki, bugündə millelimiz himayə və muavenətə /yardımğa/ eñ ziyadə muhtac olan bir milleldir. Yaşlar və muallimlər, sizləri də təbrik ideriz, civan Mehdiyev sizlər üçün şərəftir!

19 fevral. **Qırım.** Qırımdan Millet Meclisine vekil saylanmış Abdurreşit efendi Mehdiyev 16-ncı fevral aqşamı Peterburğa yollandı. Qarasu şehriniñ her cins ve mezheb ehalisi cenab-ı-vekili büyük muhabbet ve mahsus kelmiş bir hayli adamlar ile beraber şehrın cemaatı ruşdie mektebinde meclis iderek, dua-sena ile vekili yola çıqardılar. Huda selâmetlik versin!

28 fevral. **Qırım Haberleri. (Teatro).** Gözleve şehrinde fevralın 24-nci künü aqşam qarayım gençleri tarafından meşhur “Alim – Qırım Aydamağı” serlevhalı komediyası tatar lisanında sahna-temaşaya qoyulmuştır.

31 mart. **Qırım Haberleri. (İçkiden Nefret).** Koreiz, Gaspra ve Gurzuf qaryeleri cemaatları, halqın edepsizliğine ve fesat ve fisq-fücurına /fitnecilikke, arabozucılıqqa/ bais /sebe/ olan raqı ve pivo tükânlarınıñ qapatılması hususta kendi araları ittifaq idüp /añlaşıp/ qarar vermişler. Uyanıñız, ey müslümanlar!..

6 aprel. **Qırım Haberleri.** Qarasulu refiğimiz “*Vetan Hadimi*” Aqmescite avuşmaq ile hususiy matbua açıp devam idecegi ve bu işe rusça muallimlerimiz ile bazı yaşlarımız hizmet idecekleri söyleniyor.

13 aprel. **Qırım Haberleri.** “*Vetan Hadimi*”nde Hasan Sabri efendiniñ “Ziyalılarımızın Nazargâhına” nam maqbul bendin ahirinde /hoş qarşılanğan bir maqalenin sonunda/ ziyalı-intelligent müslümanlara muracaat olunup, milletin muhtac bulundığı siyasiy programların ve risalelerin tercimesi rica olunur. Bu kibi ricalar, muracaatlar 1881 senesinden beri idilmektedir, lâkin ne çare ki, halqlarımız malûmata muhtac, ziyalılar ise lisan ve qaleme muhtac.

4-е мая. **Гаспринский. Ответ Шакиру-эфенди Амирову.** Я никогда не буду сочувствовать чему-либо другому, что так или иначе будет расшатывать идею национализма. И я вместе с молодёжью ощущаю жажду всеобщего счастья и не питаю дурных замыслов против человечества, но я изголодался досмерти историческим и культурным голодом нашего народа, исстрадался его вековыми страданиями и унижениями, а потому я не умею иначе думать, как только о нём. По моим убеждениям доминирующее значение принадлежит интересам всего народа, а не интересам его частей или классов. Сначала просветим, укрепим, обеспечим бытие нашего народа, а классовыми его интересами можно

заняться во вторую очередь. Это, правда, противоречит учению “пророка” двадцатого века, но я в него не верю. Будьте здоровы.

8 iyün. **Qırım Haberleri. (Teatro).** İştittigimize köre, Bağçasarayın ziyalı gençleri bir dram-kompaniya teşkil iderek, Qırım yarımadasınıñ cümle şehirlerinde (Aqmescit, Qarasubazar, Kefe, Yalta, Alupka, Aluşta, Gözleve, Bağçasarayda) birer komediya oynacaqlar imiş.

22 iyün. **Qırım Haberleri. (Teatro).** İyünniñ 24-nci künü aqşam Bağçasarayda Şehir Upravası zalasında yeñi teşkil olunmuş dramkompaniyası tarafından Kavkazyalı meşhur ediplerinden Ahverdov cenaplarınıñ “Dağılan Tıfaq” (“Bozulmuş Aile”) nam 5 perdeli faciası oynanılacaqtır. Heman işbu facia iyülniñ 27-nci künü Simferopol şehrinde oynanılacağı dahi idaremize haber veriliyor.

21 sentâbr. **Qırım Haberleri.** Qarasuda 90 yaşarlıq mahasine(?) ve 60 yaşarlıq qızı, ihsanhanelerine(?) kirmiş oğrular /hırsızlar/ tarafından qatl idilüp, altı dukat¹ ve yigirmi mecidie altunları² ile 180 ruble aqçaları talanmış. Bu qartçıqlar halq ağızında zengin namı ile maruf /belli/ idiler. Bu namları ecellerine sebep oldu. Oğrular yurtnuñ divar artını teşip kirmişler. Yerli hırsızların baş kösterdikleri añlaşılır (añlaşıldı?) – İ. K.).

* * *

İane /yardım maqsadı ile toplanğan para/. Mısırdı ilm-i-diniye tahsilinde bulunan Qırımlı Seyid-Umer efendi faydasına cemi 56 ruble toplandı³. İşbu iane idare vastası ile mahalline irsal olundu /yollanıldı/.

2 noyabr. **Qırım Haberleri. (Teatro).** Genç muharrirlerimizden Hasan Sabri Ayvazov cenaplarınıñ “Neden bu hala qaldıq” nam pyesasını bu kere “Füyüzat” matbaasında kitap suretinde basılıp çıqmıştır. Yaltada Dereköyde Abbas efendi Emirov uyezdinde(?) 50 kapik fiyat ile satılmaqtaqdır.

18 dekabr. **Qırım Haberleri. (Teatro).** 5-nci dekabrde Qarasuda müslüman qıraathanesi menfaatına tatarca “Saran Sarraf” nam piyes oynalmış ve mektep ve şkola balaları tarafından türkçe ve rusça manzumeler oqunmuştır. Masrafından ğayrı, yüz ruble hasılat /kelir/ qalmıştır.

¹ Dukat – 3,4 grammlıq altın aqça.

² Mecidiye altını – o zamanda bir liralıq altın aqça.

³ Bu yerde berilgen haberniñ tüzetmesi aynı sene 69-nci nomerde basılığandır. Şunuñ için mezkür haberde tüzetmesi de köz ögüne alındı.

28-е декабря. **Гаспринский.** Этим номером мы заканчиваем 25-й год издания “Переводчика”. Среди наших читателей многие все двадцатипятилетие непрерывно читают эту газету, с которой как бы породнились. Сердечный привет этим старейшим читателям – пионерам газетного и вообще светского чтения. “Переводчик” – первая частная тюркская газета не только в России, но и на всём мусульманском Востоке, которая непрерывно выходит четверть века. Поздравляем с этим знаменательным обстоятельством всех наших читателей и верим, что они и впредь сердечно поддержат нас в скромной, но упорной службе народу и просвещению.

* * *

К читателю. Позволь мне, читатель, на минуту оглянуться назад, на пережитое с тобою или на твоих глазах. Чтобы получить разрешение на издание “Переводчика”, я три года подряд ходатайствовал. Сейчас право на издание стоит 3 р. 15 коп. и двух недель ожидания. 23 года “Переводчик” одиноко тянул лямку публициста, обязанного многого не видеть, многого не слышать и очень мало говорить. Сейчас он имеет 20 коллег и свободу речи. Дай Бог только уменья да желанья.

В 1883 году “Переводчик” открыл образцовое и даровое мектебе с обучением по звуковому методу. Нашлось только 11 (одиннадцать) желающих учиться детей. Сейчас по российской шири этим методом обучают до 100000 детей.

В 1884 году было издано “Переводчиком” печатное руководство к чтению и письму по звуковому методу – сейчас таких руководств составлено и издано в разных областях более десяти.

В конце августа 1882 года в Казани я объявил об устройстве первого литературного вечера на родном языке и на этот вечер ровно никто не явился. (С большим трудом получив разрешение на этот вечер и объявив о нём особо розданными объявлениями, я нанял большую залу лучшей гостиницы на Воскресенской улице. Кафедра для меня, стулья для мусульман-слушателей были приготовлены как следует, освещение усилено, лакеи приодеты, а сам я запасся даже белыми перчатками, как подобает лектору... До 9-ти часов я храбро ожидал слушателей, объясняя опоздание их последней обязательной молитвой между 9–10

часами вечера. К 9-ти часам, впрочем, были в зале трое слушателей... Эти “первые” слушатели “первого” мусульманского вечера оказались проезжими, остановившимися в этой же гостинице. Эти исторические для меня лица: кавказский бек Алляяр Зюльгадаров и два брата Рамеевы из Оренбурга, здравствующие и сейчас. Они оплатили все расходы “по вечеру” и угостили “лектора” прекрасным ужином и долгой беседой о будущем...). Теперь литературные, педагогические и общественные собрания вошли в обычай.

В 1883 году на татарском языке существовало 3–4 книжки (Радлова, Каюма Насыри, Мурзы Фатали Ахундова) литературного, светского содержания. Сейчас их сотни и новые всё появляются.

В 1883 году не существовало понятия и нельзя было громко говорить об общелитературном языке тюркских племён России. Сейчас газеты и литература, и междуобластные съезды, несмотря на кое-какой партикуляризм (частности – И.К.), свидетельствуют, что литературная общая речь народилась и вырабатывается.

В 1883 году общая, объединяющая национальная идея даже в воздухе не носилась, но сейчас, начиная с 1905 года, она охватила широкие слои населения и старается вылиться в форму организованной культурно-политической партии. На первом национальном собрании в Нижнем, пришлось председательствовать редактору “Переводчика”.

В 1883 году “Переводчик” всеми силами и ссылками на историю и священные изречения должен был серьёзно доказывать, что дважды два четыре, то есть, что русский язык, русская наука необходимы... Теперь остаётся только изыскивать средства и источники для жаждущих знания и образования.

Указалось бы ещё многое, но достаточно и сказанного... Не подумай, милый читатель, что я веду речь к восхвалению достигнутых результатов или нашего прогресса, о котором уже прокричали в Европе. Я хочу сказать как раз обратное: за четверть века сделано нами очень немного. Едва-едва заложен фундамент нашего культурного и народного дела! Мы слишком позади, чтобы говорить об успехах, слишком медленно идём, чтобы говорить о прогрессе.

Haz.: İsmail Kerim

İsmail Gasprinskiy

MOLLA ABBAS

(Roman*)

Ekinci kısım

DARU'R-RAHAT MÜSLÜMANLARI

... Cümle dostlarıma veda ziyareti idüp ve aşına-i-nazikânem /nazik dostum/ madmuazel Margaritaya vedaname yazup, yola hazırlandım. İrtesi kün yola çıqtıqta, ğayrıdan(?) bir qıta /parça/ vedaname yazup, meşhur ve dana ricâl-i-islâm /taningan ve alim islâm büyüklerini/ yetiştirmek ile şühret bulmuş Endelüs yurtu ziyaretine Parijden çıqup, demiryol ile Pireney dağlarına doğru yollandım. Dağların şarqı – Fransa, ğarbu – İspanya ülkeleridir. Tarih-i-islâmiyede bunca şühretli ve namlı Endelüs qıtası – hazırda İspanya dedigimizdir. Fransanın bir çetinden bir çetine çıqtım. Ne acayip ülke! Zan idersiñ ki, bir uluğ bağçadır. Bağçaların, bağların letafeti /dülberligi/, qır ve bostanların ziyet ve yaqışığı, cümle ehaliniñ ğayretli ve kâmil ve işküzar /emeksever/ olduğına şahit idilir. Qaysı tarafa baqsañ – taş yollar, her keçide(?) – köprüler /köpürler/. Qayıq cürür pek çoq harıq ve kanallar fransızların hünerini kösteriyorlar idi. Hepsi binalar cedit/yañı/, taze kibi, her tarafta iş ve ğayret, hüner ve marifet zahir olup /körünip/, bozuq ve harabat, boş ve viran(?) bir mahal, bir yer körmedim. Huday-Taâlâ fransızlara ne büyük saadet ve ihsan buyurmuş!..

Qırq üç saatte İspanya hududına kirmiş idik. Soñ merkezde İspanya gümrük memurları adet ve nizam üzre eşyalarımızı baqtılar. Bunlardan biri baña diqqat idüp:

– Siz mağribiy arabmısınız? – dedi.

– Hayır, efendim, Taşkentli tatar oğluyım.

– Demek, diyar-ı-Türkistandan... Qayda barasız?

– İspanyaya, efendim.

– Tüccarmısınız, satuv idesizmi?

– Hayır, ziyaretçi bir acizim.

– Bizim ülkede ne ziyaret ideceksiz?

– Maşallah, efendim, siziñ ülke bizce muqaddes bir diyardır. “Qıta-i-Endelüs” – diyoruz. Eñ hoş medeniyet yetiştirmiş araz-i-meşhuredir /meşhur bir yerdir/ ve şayan-ı-ziyarettir /ziyaretke lâyıqtır/.

– Evet, efendim... Körülecek asar-ı-islâmiye mevcuttur. Hoş keldiñiz. Demiryolda köp toqtamaq olmuyor. Vaqtñız olsa, sizi musafir ve qonaq ider idim. Türkistandan ülkemize tüşen tatar ya bardır, ya yoqtur. Nadir /siyrek/ musafirsiz...

İspanyolun bu sözleri hoşuma kelüp, bunlar da fransızlar kibi hüsn-ü-terbiye sahibi /eyi terbiyeli/ oldukları añaşıldı.

Vaqaa /haqiqaten/, bu iki qavim – qarındaştırlar /qardaştırlar/, çünkü cinsleri, dilleri yaqın olup, mezhepleri /dinleri/ birdir. Böyle ise de, fransızlar ve ispanyollar bir-biri ile büyük muharebeler /cenkler/ idüp, qarabağlılar badköbelileri, yaki buharalılar hoqandlıları kesüp doğradıqları kibi, bunlar da bir-birin çoq boğazlamışlar /öldürgenler, soyğanlar/ ve belki daha boğazlaycaqlar.

Fransızca bildigim ispanyollar ile añaşmaya medar /yardımcı, tayanç/ olup ve seyahatnameleri oqup, az vaqıtta bu ülkeye kesb-i-vuquf ittim /ülke haqqında bilgi sahibi oldum/. Fransızca bilen kişi Avropanıñ her ülkesinde añaşa bilir. Pek çoq adam ve dahi büyük musafirhane hizmetçileri fransızca tekellüm /laqırdı/ iderler.

* Devamı, başı derginiñ 4–6 sanlarında.

** Tögerek qavislerdeki qayıtlar müellifke aittir; [/] işaretleri arasındakiler ise – bizimkidir (İ.K).

Granada (İspanya). Elhamra Sarayı: umumiy körünişi.

Varup tüştüğim şehir paytaht Madrid idi. Ziyaretlere bu şehirden baracaq oldum. İspanya on altı milyon ehali olan bir devlettir. Lâkin Fransaya kıyas degil. Hududı keçtigim ile fark ve tefavüt /farklılık/ körüldi. Bağ ve bağçalar, iş ve küç, ğayret ve marifet başka, ve fransızlara köre köp aşağıda olduğu zahir /körüne/ idi. Lâkin usul-i-idare-i-ülke /memleket idaresi usulları/ ve nizamlar hep Avrupa içinde olduğımı bildiriyor idi. İspanyollar ğayet açık ve şad halq olup, şiir, oyun ve çalğıya pek havestirler ve böyle ise de, fransızlardan ziyade dindar olup, ibadethanelere ziyade hürmet iderler. İspanya tarihini oqudıqta, bir hallarına taacüp ittim. Bunlar da bizim türkler ve tatarlar kibi, han ve hakimlerini avıştıtuş, azil ve nasip itmeye /tahttan birisini tüşürüp, ekincisini mindirmege/ severler imiş! Hazırda İspanya ikinci derece devletlerdendir. Ehalisi nisbeten bay degildir. Keçmiş zamanlarda Amerika kıtası ve bazı büyük adalar İspanyaya tabi olup, gemiler ile binlerce pud altun ketirirler imiş. Amerika vahşiyleri ve yabaniyleri cam (piyala) ve büllürden yasalmış ufaq-tüfeke қоş avuçlap altun, kümüş berirler imiş, ama şu zaman keçmiş. Amerika ve adalar ayrı devletler teşkil ittiler. Kelmiş altunlar sarf olup bitti, hünersizlik ve işsizlik naçarlıq ile haceti hazır yetiştirdi. İspanya büyük emsal /örnek/ ve ibrettir. Millet ve halq için baylıq ve rahat altunda degil, – iş ve hünerde imiş. Ülke dolusu altunlar bitti, ama altun olmayan ingiliz toprağı halqların marifet ve işi ile dünyanıñ hazinesi oldu. İspanyollar miras yediler kibi aç qaldılar. İşküzar ingilizler cümleye faiq /üstün, ğalip/ olup, cihanmıñ malımı topladılar.

İspanya Avrupa kıtasımın cenüp-ğarbında vaqı /bulunğan/ yarımadaıdır. Ğarben Atlantik deñizi ve cenüben Aqdeñiz ile çevirilmıştır. Ab-havası /suvu ve havası/ ğayet hoş ülkedir, şöyle ki, yüzüm, incir, nar, limon ve portaqal bağçaları çoqtur. Bazı vilâyetleri susuzca ve sahralı ise de, ekser yerleri ğayet bereketli ve meyvadardır. Afrika memalik-i-islâmiyesi ve Fas /Marokko/ ile İspanya arasında Sebte /Seuta/ ve Cebelitarıq /Gibraltar/ boğazı bardır. Mücahidin-i-islâm /İslâm mücahidleri/ bu boğazı keçüp, Endelüsü feth itmişler idi.

Qırq sekiz sene-i-hicriyede /milâdiy: 668*/ Velid bin Abdülmelik halife zamanında (685–705 – İ. K.) Afrika kıtasımın cihet-i-şimalisi /şimal tarafı/ ta Atlantik deñizine varınca feth olunup, ehali şeref-i-islâm ile müşerref olmuş idi /şereflendi/. Arap serdarlarından Musa ibn Nusayr toprağın çetine yetiştiginden soñ, boğazı keçüp din-i-islâmı Endelüste dahi intişar /tarqatma/ fikrini idiyor idi. Şu esnada Endelüs, yani İspanyada bulunan ehl-i-nasara /hristian/ hükümetleri bir-biri ile akis ve ehali arasında türlü fesat ve bozğunlıq mevcut olduğundan, islâmların kelüp ülkeyi zabt itmelerini arz idenler çoq idi. Bu halda Musa

* Bunda bir yanlışlıq bar: hicriy 48 degil de, – 84 (milâdiy 703) senesi olmalıdır.

ibn Nusayr sefer itmeye halifeden ruhset isteyüp, Endelüs yurtu letafeti ile bir eş-Şama /Damask şehrine veya umumen Suriyege (Siriyağa)/, ab ve havası ile – Yemene, bereket ve meyvası ile – Mısıra, medeniyeti ile – Hindustana beñzedigini yazmış idi. İspanyayı aldıqtan soñ, fransız ve nemse yurtlarını feth idüp, Avropayı aylanup İstanbula kelmek – serdar Musa ibn Nusayrın efkârı idi. Bundan böyle kerek tedarikât /hazırlıqlar/ tekml olunup /yapılıp/, doqsan iki sene-i-hicriyenin yazı başında /milâdiy: 711 baharında/ Mağrip valisi Musa ibn Nusayr Tariq ibn Ziyad adlı adamı serdar tayin idüp, Endelüs fethine mübaşeret itti /Andalusnıñ zapt etilmesine kirişti/. Mağrip zemini ile Endelüs arasında vaqı /bulunğan/ deñiz boğazını gemiler ile keçüp, Endelüs toprağına ayaq bastıqta, cenab-ı-Tariq ibn Ziyad, heman ata binüp, askerine hitaben: “Ey, ğaziler, ögümüzde – duşman, arqamızda – deñiz, yolumuz – ancaq nusret /zafer, muvaffaqiyet/ ve şecaattır /cesürlük, qahramanlıqtır/”, – deyü sefer ve harekât-ı-meşhurelerine /ileride meşhur olacaq sefer ve hareketlerine/ başladı. Az vaqıtta bir avuç mücahidin /mücahidler/ qoca bir ülkeyi ve nice qal’aları /qalelerni/ feth ve zapt idüp, nasara hükümetlerini /hristian hükümetlerini/ yoq ittiler. Ancaq bazı sahralarda ve dağlarda olan hükümetler qılinc-i-islâmdan /İslâm qılıcından/ qurtulup, virgü (harac) virmeye razı olup, qaldılar. İslâmların cesaret ve ğayretlerinden ma’da /ğayrı/, feth ittikleri ülke ve beldelerde kösterdikleri usul-i-adalet ve haqqaniyet /adalet ve doğruluq usulü/, nasaranın teslim ve itaatına sebep olmuştur. Şöyle ki, qılınçtan qurtulmuş olanlar adalet-i-islâmiyeye tabi olmuştur. Meselâ, Sebilya /Sevilya/ şehrinin teslimi Toledo şehrinde teslim olan nasaranın rahat ve selâmet-i-hal olduqlarından ibret alınup, vaqı olmuştur.

Tariq ibn Ziyadın fütihat ve işlerinden haber aldığı ile, Mağrip valisi Musa ibn Nusayr dahi bir fırqa asker ile Endelüsa tüşüp, hayli yerleri aldı ise de, haqiqat /haqiqiy/ fatih Tariq cenapları olduğu malumdur. Bu zatın maharet-i-harbiyesi /harbiy ustalığı/ ve usul-i-idare-i-adilânesi /adaletli idareciligi usulları/ ile kesp ittigi /qazandığı/ nam ve şühret Musanın haset /qısqaçlıq/ ve küncülüğine sebep olup, Tariq haqqında hazret-i-halifeye hayli isnadat /iftira, yalanlar/ yazdığı sebepli ikisi dahi Şam-ı-şerife çağrılıp muhakeme olundılar. Hilebazlıq /aynecilik, entrigacılıq/ ile Musa haqlı çıqup, Tariq ibn Ziyad azl olundu /vazifeden alındı/. İşbu namdar-ı-cihan ve fatih-i-eqalim-i-Endelüs /Andalus topraqlarının fatihi/ faqır halda doqsan yedi senesi /milâdiy: 715-716/ vefat itti. “Yurt yasamış balta tışta qalır” – misali tamam oldu.

Hicretin yüz on üç senesinde /milâdiy: 731/ islâmlar Pireney dağlarını keçüp, Fransaya hücum ittiler. Tuluz /Tuluza/ ve Bordo şehirlerini alup, ta Tur şehrine qadar keldiler. Lâkin bu halda Endelüsten uzaq tüşüp, kerek imdat yetişmediginden askere hayli zayıflık kelüp, ve ikinci taraftan, fransızlar ğayet ziyade toplaşup Karl Martel ve Kaledos adlı serdarların hükümünde olaraq islâm üzerine keldikleri halda, Puatye şehri civarında vaqı olmuş muharebede ehl-i-islâm mağlup olup, Endelüse qaytmaya mecbur oldu. İşte, bu Puatye civarında Qırq-Aziz ziyareti olduğum bilüp Fransaya tüştü isem de, zamanlar keçüp ziyaretlerden bir eser qalmadığından, haqiqat mahalni /yerini/ bulamamış idim.

Endelüs qıtası Şam /Damask/ halifelerine tabi ülke olup, nasp olunan /tayin etilgen/ valiler tarafından idare olunuyor idi. Ama Şam hilâfeti inqiraz olup, halifelik Beni-Ümeyyeden /Emevi hanedanı mensüplerinden (Omeyyadlardan)/ Abbasilere keçtiği esnada, hanedan-ı-Ümeyyeden Abdurrahman Endelüse qaçup (755 – İ. K.), altmış dört sene-i-hicriyede* /milâdiy: 683/ ehali tarafından saylanup, memalik-i-Endelüse halife olmuştur. İşbu Abdurrahman halifeden başlanup, Endelüste ayrıca hükümet-i-islâmiye teşkil olunup, sekiz yüz doqsan beş sene-i-hicriyeye /milâdiy: 1489/ qadar devam itmiştir.

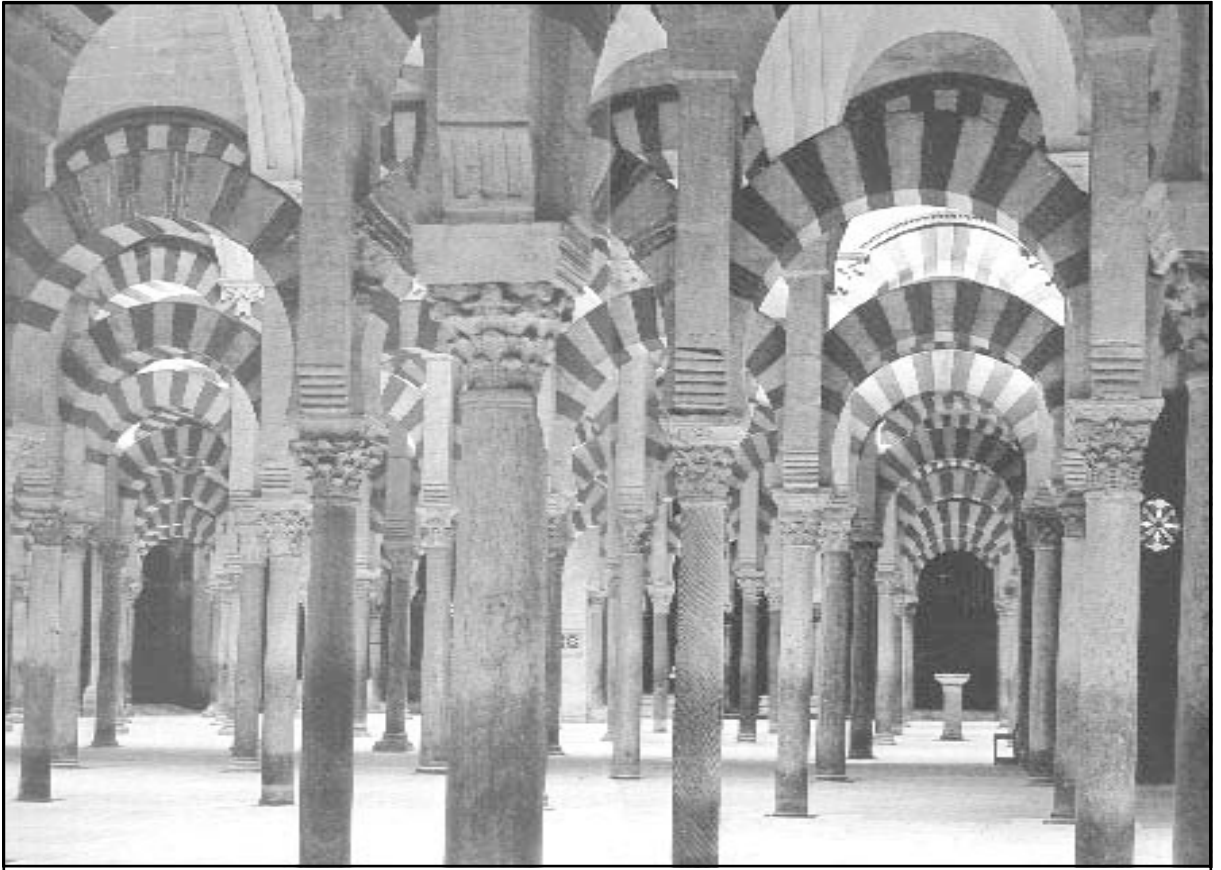
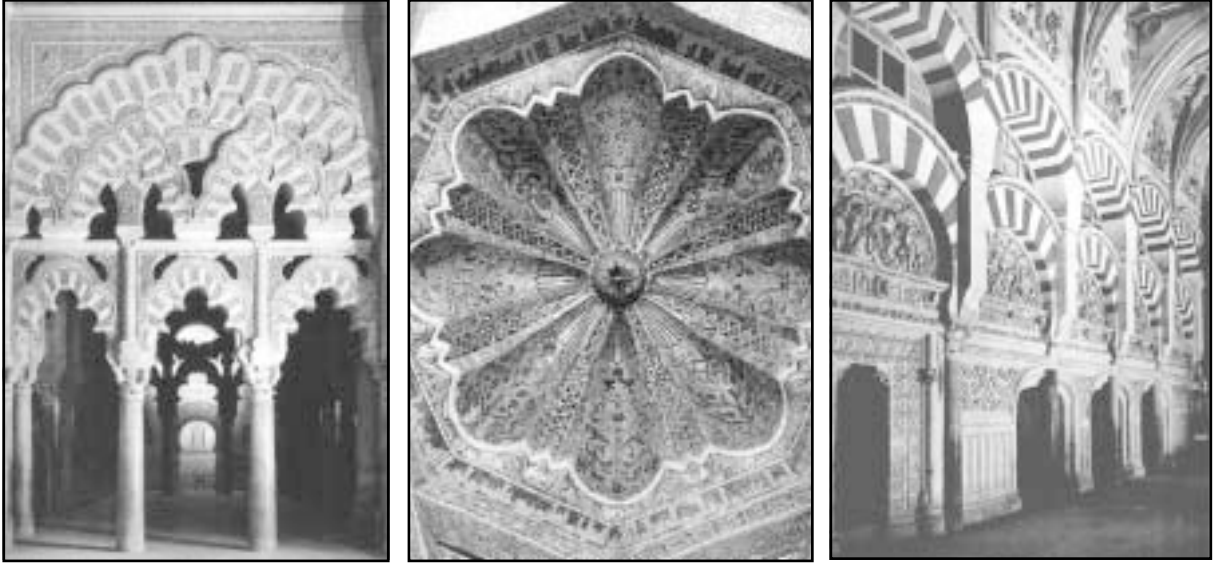
Endelüs devlet-i-islâmiyesi ilim, hüner ve hüsn-ü-idare /güzel idarecilik/ sayesinde cihanda birinci ülkelerden olup, quvve-i-harbiyesi /harbiy kücü/, ziya-i-ilmiyesi, maarif-i-umumiyesi ve teraqqiyat-ı-ticariyesi /ticariy ilerlemesi/ ile zamanında cümle devletlere faiq /üstün/ olmuş idi. Endelüs memalik-i-islâmiyesinin yetiştirdiği medeniyet ve hüsn-ü-maişet /güzel yaşayış/ aqvam-ı-efrenciyeye /Avropa qavimlerine/ emsal /örnek/ ve ibret olup, Avropada meydan almış ekser ulüm ve fünün /ilim ile fenler/ iptida-i-halda /başta/ Endelüs medreselerinde tahsil olunmuştur. Ehl-i-nasara beyninde /hristianlar arasında/ ittifaqsızlık /birliksizlik/ ve fesat, Endelüsün fethine ve islâmların muzafferiyetine sebep olduğu kibi, bundan sekiz yüz sene soñ islâmlar arasında vaqı olmuş /yüz bergen/ fesat, ve nasara beyninde meydan almış

* Tekste bir hata olsa kerek, çünkü I Abdurrahmanın halife saylanması yılı belli – hicriy 138/ milâdiy 756 senesidir

birlik ve ğayret Endelüste islâm devletiniñ inqırazına /çöküşine, yıqılmasına/ sebep olmuştır. Endelüsü islâmlardan qaytarup almış hükümdar – Ferdinand ve soñki emir – Mevlâ Ebu Abdullah es-Sağirdir. Bir nice ay muhasaradan /qamaçavdan/ soñ, Ebu Abdullah Ğırnata /Granada/ qal’asını Ferdinanda teslim idüp, Mağribe çekildiği, ve İspanya askeri şehire kirüp, Elhamra Sarayında Ferdinand ve qadını İzabel taht-ı-saltanat qurduqları ile Endelüs devletiniñ ömürü ve zamanı teknil olmuştır /tamamlanğandır/.

Ehl-i-islâm eline tüşmüş Endelüs qıtası her ne qadar bereketli ve hoş hava ülke ise de, ehaliniñ bihüner /hünersiz/, medeniyetsiz olduğundan, harabat ve tap-taqr idi. Amma evlâd-ı-arabın sa’yı /emegi/ ve ğayreti ve hüsn-ü-idaresi sayesinde az vaqıtta barça /bütün/ ülke uluğ bir bağ ve bağça şekline kirüp, meyva ve insan ile toldu. Asar-ı-medeniyet ve zekâ /zekâ ve medeniyet eserleri/ olaraq her tarafa yollar ve köprüler yasaldı. Yollarda çeşmeler, qırlarda harıqlar ve quyular yasalup, su boylarında biñler ile degirmenler, fabrikler, pek çoq qaryeler /köyler/ ve uluğ belde ve şehirler inşa olundu. Sahrular – bağ ve bağça, qırlar – ekinlik ve bostanlıq yerler oldular. Su çıqmaz yerlere hüner ile su çıkarup, tap-taqr topraqlara taze can (naz ve can (?) – İ. K.) berdiler. Sa’y ve ğayret ve hüner semeresi olaraq rahat ve baylıq, ve bunların semeresi olaraq ehali-i-islâmiyeniñ çoğalmasa ve teraqqısı, kün-be-kün mesut /bahtlı/ ve mamur olması Endelüs qıtasını cennet misli bir mahal /yer/ itmiş idi. Arap tarihlerinde körüldiğine köre, Vadiy-i-Kebir nam su /“Ulu Özen” – Gvadalkvivir özeni/ boyunca yüz yigirmi biñ qarye bina olunmuş /qurulğan/. Emir Yusuf zamanında her cuma künü üç yüz biñ minberde namına hutbe oqunuyor imiş. Seksen uluğ belde ve üç yüz şehir mevcut olup, dar-ı-saltanat şehri Qurtubada /Kordovada/ yedi yüz biñ hane (yurt), altı yüz cami-i-şerif, beş yüz hastahane, sekiz yüz medrese ve doquz yüz hammam mevcut imiş! Ğırnata /Granada/, Toledo ve Sebilya (İşbilye) /Sevilya/ nam şehirler Qurtuba derecesinde bulunmuşlar. Semere-i-ğayret ve hüner /hüner ve ğayret semeresi/ olan medeniyet-i-islâmiye bunlara köre kıyas olunsun, Endelüs ehl-i-islâmın parlaq, ziyalı ve mesut maişeti bundan istihrac olunsun /hüküm olunsun! Endelüs hilâfetiñ /halifatınıñ/ idare-i-aqılanesi ve adilânesi /aqlılı ve adaletli idareciligi/ sayesinde, şu zamanda cümle Avrupa ve Aziya devletlerine faiq olup, frenk tarihlerinde beyan olunduğına köre, halifenin hazinesi, – Avrupa hükümetleriniñ hazineleri bir qoşulduğı halda, – cümlesinden ziyade imiş! Devletin baylığı milletin baylığından kelir. Milletin baylığı ise hüsn-ü-idare ile hüner, sanay /sanatlar/ ve ğayretten kelir. Tedris ve intişar-ı-ulüm ve fünun dahi bu baylıq ve bolluq nisbetinde idi. Endelüstea zuhur ittigi qadar, belki bir ülkede ulema /alimler/ zuhur itmemiştir /meydanğa çıqmağandır/. Asar-ı-ilmıye ile namı baqiy qalmış iki yüz üç ulemaniñ adları bir cedvelde körüldi. Bunların bazıları yüz kitap telif itmiş /yazğan/ ve cümlesiniñ asarı biñden ziyadedir. Ayanç, ayanç /teessüf olunacaq/ oldur ki, işbu asar-ı-merğubeler /qıymetli eserler/ Endelüs devleti inqırazında ispanyol nasarası eline tüşüp, – şu zamanda bunlar ğayet mutaassıp /fanatik/ ve ilim qadri bilmez olduklarından, – “islâm ve duşman asarı /eserleri/” – deyü cümle kitaphaneleri mahsus yaqmışlar! İlm-i-tıb, cerrahiye /hirurgiya/, saydele /farmakologiya/, tabiat-ı-eşya, hesap, hendese /geometriya/, heyet /astronomiya/, rasad /astrologiya/ ve mantıq fenlerinde Endelüs islâmları ğayet büyük teraqqi itmişler idi. Halifeler bir kitap için büyük aqçalar, bir alim için – hazineler sarf idüp, mahsus elçiler ile ülke-ülkeden biliciler, ustadlar ve hünerkârlar celp idiyorlar imiş. Padişah sarayı yalınız qadın-qız bağçası degil, ulema ve mütefennin /fen alimleri/ meclisi, umumiy Encümen-i-Daniş Dairesi /İlimler Akademiyası/ imiş. İlim ve kitaba olan rağbet melik Abdurrahman-ı-Salis /III Abdurrahman (912–961)/ hazretleriniñ Qurtubada tertip ittikleri kütüphanede altı yüz biñ cilt kitap bulunduğundan zahir oluyor. Ülke içinde yetmiş aded /dane/ uluğ kütüphane mevcut idi. Bu kütüphanelerden cümle nas /insanlar/ ve şagirtler istifade idiyorlar idi /faydalana ediler/.

Avropa ülkelerinden frenkler Endelüse kelüp, islâm mekteplerinde ilim ve hüner tahsil iderler idi ve bunuñ için Endelüs islâmları Avropanıñ medeniyet-i-cedidesine /yañı medeniyetine/ büyük sebep olmuşlardır, Avropanıñ hocaları, ustadları hesap olunsalar – caizdir. Amma inqıraz-ı-devlet-i-Endelüs ile ispanyol nadanlığı /cahilligi/ ve qaranğısı islâmın nam ve nişanını coymaq ğayretine tüşüp, Endelüs asar-ı-medeniyesinden heman bir şey qaldırmadılar. Teleğraf, parahod ve demiryol asrında bulunan İspanya ve ispanyollar beş yüz sene muqaddem /evvel/ islâmların yetiştirdikleri medeniyete nail olamıyorlar. Lâkin ispanyollar her ne qadar coymaya, bozmaya diqqat itmişler ise de, islâmdan qalmış ve bugünde

Kordobadaki (İspanya) Ulu Cami: iç görünüşleri.

İspanyada mevcut asar-ı-islâmiye cümleliñ hayret ve taacübine mucip /sebeb/ olup, “barekallah” – demeye mecbur idiyor. Qurtubada bugünde kilise /kilse/ olmuş Cami-i-Kebiri /Ulu Camini/ yaki Ğrnatada /Granadada/ vaqı /bulunmakta olğan/ Elhamra Sarayını kören adam, endelüslilerin ne uluğ derecelere bardıqlarını kıyas ide bilir. Hamd olsun /Allahqa şükürler olsun/, Türkistandan bu diyara tüşüp, bunları ziyarete nail oldum! Bunları ziyaret ider iken, ne hoş, ne tatlı-tatlı hissiyat /duygular/ ve hayalat /hayallar/ ile sefa ittim! Bazı göñlüm ağlayup, acı, ağu kelen künler olmuş ise de, zamanları zamana, halları hala kıyas idüp, hoş ümütler ile rahat ve lezzet dahi buluyor idim. “Endelüs inqıraz bulmayup, medeniyet-i-islâmiye devam itmiş ise, hazırda Avrupa medeniyetinden alâ, ve insanlar için saadetli ve rahatlı medeniyet yetişir idi” – fikri ile ziyaretler idiyor idim.

Qurtuba Cami-i-Kebiri hicretin yedi yüz yetmiş senesinde* halife Abdurrahman ğayreti ile yasala başlamıştır. Baha ve kıymetli mermer taşından inşa olunmuş işbu mescid-i-şerifin qubbesi seksen mermer direk üstündedir. Caminiñ zorluq /qaviylik?/ ve cesameti /büyüklüğü/, yaqışiq ve güzelliği İstanbulun Ayasofyasına, Qahireniñ Cami-i-Kebirine ve ğayrı bu misalli inşanıñ cümlesine faiqtir /cümlesinden üstündür/. Qartuba camisiniñ emsali /misali/ olmasa kerek, qavm-i-necip /nesli pak/ arabın aqıl ve feraseti, hissiyat ve hayalat-ı-alıyesi bu bina-i-muqaddesede cem olunmuş ve mezkür uluğ milletin ahval-i-nazike-i-batiniyesi bu cami-i-şerifin vücudu ile zahir olmaktadır. Qurtuba Cami-i-Kebirine bir nazar iden, qavm-i-adil, qavm-i-maqbul /adaletli ve maqbul bir halq olğan/ arabın derece-i-alıyesini aynen /olduğı kibi/ körecektir...

Bir hafta qadar Qurtubada iqamet idüp, caminiñ ziyareti ile meşğul oldum. Baqtıqça – baqmaq, kördükçe – körmek istiyor idim! Fransız ulemasından Güstav Dore dedigi kibi, Cami-i-Kebir ispanyol eline tüştüği halda, müslümanca mevcut ayat ve yazıları bozmaq için hayli tamirlenüp, – yaraşıq tursun, bina-i-meşhur lekedar /lekeli, kirlengen/ olmuş. İkinci eser ve nişan Ğırnata /Granada/ şehrinde melik İbn Ahmer zatına mahsus Qasru'l-hamra /Elhamra Sarayı/ namı ile malüm ğayet zor, metin ve dil-nişan /lâtif, hoş/ saray-ı-alıyedir ki:

Çun qubbe-i-Kisra betesavir müzeyyen
Çun name-i-nami betemayül munaqqaş
Çun çeşm-i-felek ruşen u çun huld-i-berin hub
Çun Beyt-i-harem ferruh u çun bağ-ı-İrem hoş**

mazmunınca /añlamınca/, haqiqat-ı-acaibinden bir nişan olup, Avropaniñ her tarafından mahsus seyir ve ziyaretine her sene yüzlerce adamlar kelüp kiterler. Elhamra qat-qat azbarlardan ve pek çoq bina ve bölmelerden ibarettir. Ama cümlesi bir ustad-ı-kâmil /kâmil bir ustaniñ/ eseri olmuş kibi, hisse-hisse /qısım-qısım/ hoşnazar ve güzel olduğı kibi, umumen dahi bir derya-i-letafet, hüner ve naqıştır /güzellik, ustalık ve naqış deryasıdır/. Mermer taşlara çekilmiş naqış /resim/ ve örneklere, parça-parça taşçıqlardan işlenmiş şekillere baqtıqta, hayran olmamaq mümkün degildir! Bunca örnek ve naqış qalem ile kâğıda yasalmaz, ustalar ise mermer taşlara oymuşlar! Bu naqış ve örnekler beş yüz seneden beri taze-taze turduqları kibi, altun, kümüş ile yazılmış bazı ayat /ayetler/ ve yazılar mahall-i-münasibinde /münasip yerlerde/ mevcuttur. Şöyle ki, “Babu'l-Seriy” /“Qırrallar Zalı”/ nam Qapı üstünde hatt-ı-küfi ve afriki ile /küfi ve afriki yazıları ile/ yedi yüz kırq doquz sene-i-hicriyede /milâdiy: 1348/ bina olunduğı beyan olunuyor. Elhamra Sarayında olan örnek ve naqış emsalsiz ustalık semeresi olduğından, frenk ustaları kelüp, bunlara baqıp, ders ve talim alıyorlar.

Elhamraya birinci ziyaretimde ozdurucu alup barmış idim. Sarayın bekçi memuru ile körüşüp, seyrine ruhset aldım. Cürdükçe – hayran, kördükçe – ferah ve şad oluyor idim. Ancaq sarayın vücudu ferah berdiği halda, lisan-ı-Mesnevi: “Keçmiş zaman – kelmez zaman”, – deyü bal-şekere ağı ve acı qarıştırıyor idi! Sarayın memurına diyar-ı-Türkistandan mahsus ziyarete keldigimi añlatıp, istedigim vaqıtta saraya kelmeye ruhset kesp itmiş olduğumdan /aldığımdan/, bir ay qadar künleri ve bazı giceleri Elhamra ziyareti ile keçirdim. Her yerini, her mahallini kördüm. Bazı sahar vaqıtı, bazı ay ziyası ile azbarları ve bölmeleri dolaşır idim. Arab tarihlerinde körüldigine köre, Ğırnataniñ mahal ve ab ve havası Şam ve Bağdada kıyas olmayup, emsalsiz bir bucaq ve köşe-i-cihan imiş. “Küneşin zorunu (şiddetini) su keser” – derler. Ğırnatada yaz sıcağı ne qadar şiddetli olur ise, şu nisbette su çoq tüşüp, havayı hoş ve lâtif idiyor, çünkü civarında Syerra-Nevada dağları bardır ki, yaz ve qış üstleri qarlı, buzludur. Sıcaq olduqça, dağdan kelen sular ziyadeleşüp, hararet-i-şemse /küneş hararetine/ muqabele iderler /qarşılıq berirler/. Bunuñ için Ğırnata vilâyeti ğayet meyvadar ve bereketli bir mahaldir. Yemişin ve çiçeklerin olmadığı cinsi yoqtur.

* Hicriy degil, milâdiy 770 senesi olmalı.

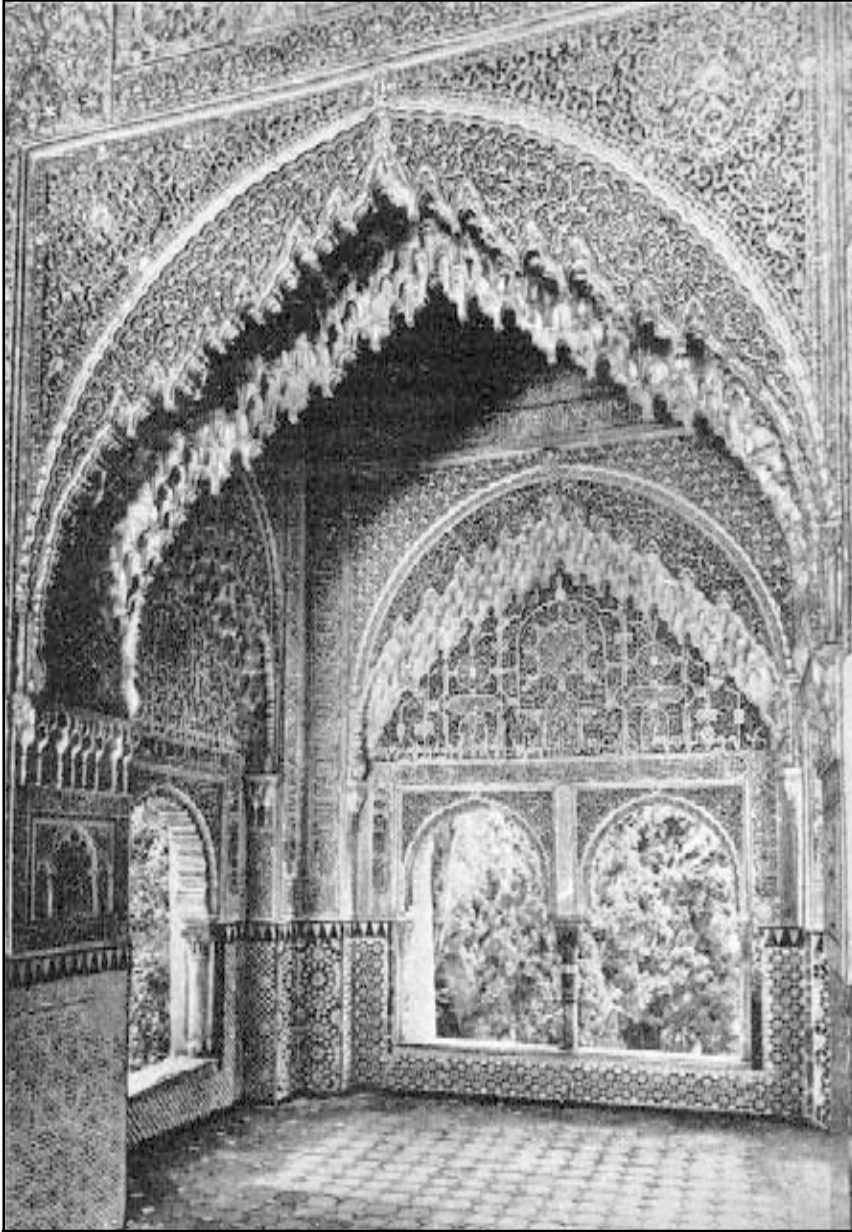
** Hüsrevniñ sarayı kibi resimlerle süslü,

Meşhur “Name” /Firdevsiniñ “Şahname”si/ kibi sevgilerle naqışlı,

Köknüñ közü kibi aydın ve yüce Cennet kibi güzel,

Harem Evi /Beytullah, muqaddes Kâbe/ kibi mubarek ve İrem bağçası kibi hoş. *Farsça.*

Elhamra Sarayı: Mirador Darahi – Darahi (Daraza) bağçasına bakan bir zal-balkon

Qasru'l-hamra civarında zamanı ile büyük bir bağça içinde ikinci bir saray bar imiş. Halifeler bazı bunda iqamet iderler imiş. Bu mahalle ispanyollar “Generalif” diyorlar. Bunuñ arapçası “Cennetü'l-araf” demektir. (Daha doğrusı: “Cennetü'l-arif” – “Arifler cenneti” – İ. K.) Vaqaa /haqiqaten/, Ğirnataya “Dünya cenneti” denilir ise, caizdir. Kördüğimi seyir idüp, keçmişleri fikir idüp, hissiyat ve tesirat-ı mühtelife /çeşitli tesir ve duygular/ ile dolu olarak, bir ay qadar Ğirnatada iqamet ittim...

Künlerden bir kün şehire qaytmayup, sarayda qalmış idim. Ta aqşama qadar Elhamra içinde cürüp, fatihalar oqup, vaqıt yaz ve gice ay ziyası ile kün kibi olduğundan, “Arslanlar meydanı” nam azbarda her vaqıt namaz qıldığım mahalde namazlığım üstünde yatup qaldım. Bu azbarın ortasında büyük şadırvan olup, içinde mermerden sekiz arslan şekli bardır ki, arslanların ağız-

larından, vaqıtı ile, su keliyor imiş. Her ne qadar hazırda bu çeşme-i-meşhur susuz ise de, ay ziyası ile azbarda bir letafet ve yaqışıq bar idi ki, hayran olup, oturdığım yerden seyir idiyor idim. Zaman-ı hilâfette /halifat zamanında/ şu azbarda saray halqları, frenk elçileri ve millet-i-islâmiyeye nusret /zafer, muvaffaqiyet/ ve şevket /ululıq, heybet/ viren ilim ve hikmet erbabı cürdükleri közüm ögüne kelüp, bu hayalat /hayallar/ ile lezzetlenüp turduqta, bu azbara civar olan “Gülbağça azbarı”nda insan sesi ve ayaq adımı kibi hafif gürültü oldu. Gice öyle tıñ idi ki, çibin uça, işidilir idi. Bunlar kim olsa kerek, aceba? Saray qarağulları bu mahalden uzaqlar... Gice vaqıtı saraya hiç kim bıraqlılmıyor, bendeñiz /quluñız/ ise bazı künlere şehire qaytmayup qarağulhanede qaldığım ve aqça berüp bunlardan aş ve su aldığım münasebet ile, gice vaqıtı saray içinde qalıyor idim... Mani olmuyorlar idi. Şu davuşqa taacüplenüp turduqta, davuş yaqınraq /yaqınca/ keldigi halda, çet ve talda bir mahalle çekilüp, yarı qorqu, yarı taacüp ile kütüp qaldım...

Alimallah, bu ne? “Gülbağça azbarı”ndan “Arslanlar meydanı”na bir-birinden güzel ve hüsn-ü-cemal sahibesi /dülber yüzlü/ on iki qız çıqtı. Ya Rab, bu nedir? Buz-buzlap qaldım... Qızlar havuzın etrafına tizilüp, biri duaya el köterdigi ile, qurumuş çeşmeye su kelüp, gürül-gürül havuza aqmaya başladı...

Buña daha ziyade şaşım. Qızlar müslime ve arap oldukları zahir /belli/ oldu. Heman havuzdan abdest alup, ipek örtülerini cayup, cümlesi iki rekât namaz kıldılar ve ba'de /soñra/, keldikleri kibi, “Gülbağça” tarafına çekilmeye başladılar . . .

Közüm körüyor idi, lâkin inanamıyor idim. Çeşmeniñ suyu tekrar kesildi. Azbar qabristan kibi tınc oldu. “Bismillâh”, – deyü yerimden turup, aqırtın-aqırtın /yavaş-yavaş/ mermer taşlara basup, kızların kaydan kelüp, qayda kittiklerini ve kim olduklarını bilmek için, arqalarından kittim.

“Gülbağça azbarı”nı dolaşup, kızlar birer-birer harem köşkünə kirdiler . . . Hava ve etraf tınc, dünya havaya dolmuş. Ay ziyası nazlı-nazlı ziya beriyor . . . Ayaq uclarıma basup, kızların arqasından ben de içeriye kirdim. İkinci bölmeye yetişdiğimde, müslimeler beni körüp: “Aman, ya Rab! Bu kimdir? Cat kişi, frenk!” – deyü qıçqırışup qorqundılar. Ben de qorqtu isem de, kendimi coymayup: “Hayır, qarındaşlar, cat degilim, elhamdülillâh, müslümanım, qorqmañız. Alimallah /Allah bilir/, ne için ve nasıl bu yere keldigimi bilmiyorum”, – dedim. Bu sözümden soñ arap kızları rahat olmuş kibi olup, bir-birine baqıştılar. Şu halda bölmeye töşelmiş mermer taşların biri köterilüp, yer túbünden aq bir çalma körüldi . . . Daha ziyade şaşup, nişlemeyi bilmedim. Ne acayip şeylerdir! Hilâfet inqiraz olup, Elhamra Sarayında iqamet olunmadığı beş yüz sene vardır, – bu kızlar, bu çalma nedir?!

Çalma qart ve pir bir arabın başında idi. Bu kişi yer túbünden süzülüp çıktığı ile, kızlar bendeñizi kösterdiler. Baña aylanup diqqat ile baqtıqtan soñ, qart arap: “Barekallah, oğlum Molla Abbas, sensiñmi?!” – deyü hitap itti. “Evet, baba, ben, Abbasım”, – deyü diqqat ittikte kördüm ki, qart arap Parijde aşna olduğım Şeyh Celâl imiş!

– Alimallah! Şeyh baba, kördüğim hallara hiç aqlım yetişmiyor, – dedim.

– Ay, oğlum, başıñ yazısı çoq imiş, sabır qıl, añlarsıñ. Yanıma kel, – dedi.

Bölmeniñ ortasına bardım. Qızlar baştan-ayaq bendeñizi baqıyorlar idi. Çıqtığı teşikni kösterüp, Şeyh Celâl baña hitaben: “Tüş aşığı”, – dedi, ve qorqtuğımı fehm idüp /añlap/: “Qorqma, oğul, ben de ve bu kızlar da aşığı tüşegeziz”, – ilâvesini buyurdu . . .

Nişlemeli . . . Qabire tüşer kibi, aşığıya uzanup tüştüm. Ayaqlarım taş nerdübana /merdivenge/

Elhamra Sarayı: Arslanlar meydanı.

rastkeldi. Şu nerdüban ile otuz-qırq basamaq aşağı tüştüm... Bir qaranğı idi ki, yer yüzünde böyle qaranğı hiç olamaz... Başma fikir, gönlüme qorqu doldu... Qayda baram, ne için baram, bunun ahirisi ne olacaq?..

Ya Rab! Azaçiq toqtap, esimi toplar-toplamaz olduğum halda, yuqarıda, nerdüban başında, qızıl ziya körüldi. Ayaq davuşı keldi. Añladım – keliyorlar. Ziya ise fenerden imiş. Bir-biri artından, ellerinde fenerler olaraq, Şeyh Celâl ve qızlar tüşüp yetiştiler. “Cür, oğul, qorqma, yolumuz birdir, adaşmazsın”, – deyü, Şeyh teklif ittiği halda, kene aşağı doğru cürmeye mecbur olup, qırq basamaq daha tüşkeç, taş ile işlenmiş kemer bir bölmeyemi, zindanamı tüştük. Şeyh Celâl, heman divarın birinden üç-beş taş çıkarup, bir teşik açtı...

Qızlar, birer-birer şu teşikten keçüp, kittiler. Şeyh baña hitaben: “Sen de keç şu tarafa, hem feneri tutup tur”, – deyü beni keçirdikten soñ, özü dahi bir-iki taş yerine qoyup, süzülüp bizim tarafa keçti ve bir taş daha yerleştirüp, teşigi setr itti /qapattı/. Bu mahalden on basamaq nerdüban ile yuqarı çıqtıq. Baqtım, kene büyük bir bölme! Qızlar namazlıqlarını caymışlar, sabah namazında idiler...

Bu kördüklerimden nihayet derece müteacip /şaşqan, taacüp etken/ olup, başımda aqıl ve fikir qalmamış idi. Lâkin Parijde dost olduğum Şeyh Celâl efendi refiğim /arqadaşım/ olduğu halda, havf ve qorqudan emin idim... Yer túbüne gidiyor, ama qayda baramız?.. Sual ideceğim, lâkin fırsat olmuyor.

Kirdigimiz ikinci bölme keza /aynı şekilde/ taş ile işlenmiş bir mahal /yer/ idi. Çıqtığımız nerdüban başında bir oba topraq bar idi. Şeyh hazretleri hazır bulunan küreği alup, şu topraqları aşağı atmaya başladı. Bu hizmetine ben de yardım ittim, şöyle ki, çerik saatte çıqtığımız nerdübaniñ teşigini bastırđıq. Keldigimiz yol qapandı!...

Eger yuqarıda qalmış “Harem köşkü”nden aşağı olan mestur /gizli/ nerdübani tapup körmüş kişi olsa, birinci bölmeyece yol tapar, lâkin bölmeden keçüp ileriye daha yol olduğumı añlamaq – mümkünattan degildir!

Qayda baramız, aceba?... Qızlar namazı bitirgeç, yere oturdılar. Arasından biri asılmış sepeti alup, içinde olan yemiş ve ötmekleri refiqları ögüne koydu. Bir miqdar yemiş bizlere de berdiler...

İnsan kibi aşap içeler, ibadet ve tekellüm /laqırdı/ ideler, insan oldukları şüphesiz, lâkin nasıl insanlardır?... Yer yüzünde emsalini körmedigim bir-iki şeftali aşap, artıq taacübimi zapt idemeyüp /tutamayıp/, Şeyh Celâldan sordum:

– Ya, Şeyh, yolumuz yer túbünden olduğumı kördüm, lâkin bu acayip yol ile qaydalara baramız? Türkistanda kervan ile, Frenkistanda demiryol ile ne qadar cürseñ, qayda baracağın malümdir, bu mertebe /keresinde/ sayeñizde tüştüğüm yola ne aqlım iriyor, ne fikrim!...

– Evet, oğlum, taacüpli bir yoldur. Böyle yol körmemişirsñ, bilirim, başını kördün, ahirini da körersñ, seyir qıl... “Harem köşkü”nden seksen basamaq ile tüştüğümüz bölme zaman-i-hilâfette hazine idi. Endelüs halifeleriniñ eñ baha /qıymetli/ nerseleri /şeyleri / ve aqçaları şu mahalde hıfz olunuyor /saqlana/ idi... Divarı teşüp çıqup hazır bulduğumuz bu ikinci bölme “Bab-ı-Selâmet” /“Selâmet qapısı”/ namındadır. Yer üstünde bu mahalli bilen yoqtur ve bu yere kirmek az adama müyesserdir /nasıp, qısmettir/, – dedi.

– Yer túbündeki ikinci bölme “Bab-ı-Selâmet” olduğumı Şeyh Celâl beyan itmiş ise de, ahval añlaşılıp, qayda bardığımız malüm olmadığından, kemal-i-hayrette /büs-bütün hayretler içersinde/ bulunuyor idim. Bu halda Şeyh Celâla dedim:

– Beyanıñız için teşekkür iderim. Lâkin Allah rızası için baña bildiriñiz: qayda baramız?.. Zat-ı-aliyelerine ne qadar hürmet ve rağbetim bar ise de, hayret ve taacüpten aqlım şaşacaq!

– Hiç rahatsız olma, oğlum, bizlere emniyet qıl /işan/, bu qızlar dahi şayan-ı-hürmet ve emniyetirler /hürmet ve işançqa lâyıqtırlar/. Hatırına qorqu kelmesin... Qaranğı yol ile ziyalı ve aydın bir diyara çıqarız!– deyü cevaplandı.

– Ya Rab, divanemi oldum, nedir? Yer túbünde aydın ve ziyalı diyarmı olur?... Coğrafya ve ilmü’l-arz/geologiya ilmi/ tahsil itmişim, lâkin böyle bir diyar olduğumı hiç bilmiyorum...

Şu aralıq qızlar yola hazırlandılar. Ellerinde fenerler, Şeyhin emrine muntazır bulunuyor idiler /bekley ediler/. “Bilmedigiñ diyarı tezden körüp bilirsñ... Bu qaranğıdan çıqtığımız ile Feride Banu (meger

qızlardan biriniñ adı imiş) baracağımız diyarın tarih ve teşkilini saña ifade ider. Ahvala aşna olursuñ, şuğl /qasevet/ ve qorqudan emin ol. Hazırda köp söze vaqıt yoq, çünki yer túbündeyiz, bunda hava hem azdır, hem bozuqtır. Tezce tışarıya çıqmaq kerek, bu qaranğılarda bayılıp qalmaq bar!” – deyü, Şeyh

Celâl qızlara cürmek işareti kösterdi.

“Bab-1-Selâmet” bölme-sinden dos-doğru yol bar idi. Qızlar ikişer-ikişer, fenerler elde olaraq, yollandılar. Bunların peşinden biz de cürdük. Yer túbündeki yolumız taş ile işlenmiş idi. Bazı yerlerinden su tamlıyor ve umumen rutubetli (dım) idi. İki saat qadar toqtamayup, sözleşmeyüp cürdük. Ayaqlarım kesilmeye başlamış idi, ama şu arada, hamd olsun,

“Daru’r-rahahat ülkesine yer astı lāğım yol”

közüme aq bir ziya keldi. Qızlar: “Allahu ekber, Allahu ekber”, – deyü çapıştılar.

Bir de baqtım – qaranğıdan yer yüzüne çıqtıq, dünya ziyası köründi, ama kittikçe ahval qızıqlı ve ahiri örtülü olacaq imiş! Aman, ya Rab! Dünya yüzüne çıqtım, zan ittikte, quyu kibi bir mahalde bulunduğımızı kördüm. Quyu demez isem, ğayrı nasıl ad qoyayım? Çıqtığımız mahallin eni ve boyu ancaq kırq qulaç qadar olup, dört tarafı yalama qaya ve taş idi ki, başımı köterüp yuqarı baqtıqta, bir parçaçiq kök yüzü kördüm. Buña da çoq şükür! Dünyada imişiz! Qorquñ tüştän turğaç ferahlanan adam kibi, quvanup, şükür ittim. Ama bulunduğımız yer, belki, üç yüz qulaç derinlikte susuz bir quyu idi. Böyle ise de, havası ve aydınlığı olup, dünyada bulunduğımıza delâlet idiyor idi.

Qızlar taşlar üstünde oturup rahat ittikleri halda, Şeyh Celâl sabah namazına tutundu. Ben de namaza uydum. Halımızdan-yolumuzdan sual itmek, belki, bir cins edepsizlik olur deyü, sabıra karar berdim. Lâkin taacüp ve hayretten içim yanıyor idi. Ya Rab, bu ğarip başıma neler kelecek? Cenab-ı-Şeyh halıma aşna ve ehl-i-merhametten /merhametli insanlardan/ olduğundan, namazını bitirgeç, baña hitaben:

– Ey, oğlum, tezden bahtiyar cemaata qoşılmaya nail olursuñ... Baq, qarşımızda, dağ túbünde, kene qaranğı yol bar. Şu yol ile on beş daqıqa cürsek, “Daru’r-rahahat” nam ülkeye dahil oluruz /ayaq basarmız/, – dedi.

– Ya, Şeyh, şu ülke bu dünyadamı? Aqlım qarışıyor... .

– Evet, oğlum, dünya-i-faniydedir /bu keçici dünyadadır/, lâkin şarq ve ğarp ehl-i-tarih ve coğrafiyunı /tarih ve coğrafiya mütehassısları/ bu ülkeden bir haber alamamıştır.

– Alimallah! Daru’r-rahahat İspanya qıtasında bulunuyor... Ğırnata şehrinden üç-dört saatlik mesafedeyiz... Aqla muvafiq degil... Zamanımızda dünyanıñ eñ çet, eñ uzaq yerleri dolaşılıp ölçendi, hesap olundu... Pılanları, qartaları tersim olundu /resimleri yapıldı/, ehalisi, hayvanatı defter olundu /yazılıp alındı/. İspanyada, Ğırnata şehri civarında, yaki túbünde (nasıl tarif ideyim?) ülke olsun da, hiç kimin haberi olmasın... Bir türlü añlayamıyorum!

– Aqlıña zor berme... Tarif ideriz, añlarsıñ, sabır eyle, oğlum.

Bu sözden soñ, cenab-ı-Şeyh, qızları yanına çağırıp, bendeñizi taqdim ve tanış itti. “Sizler bu kişiden hicap itmeñiz /utanmañız/, türkistanlı müslümandır, adı Abbas... Memalik-i-efrenciye kibi, memalik-i-islâmiye dahi zaman-ı-hazırda hab-ı-ğaflette /ğaflet uyqusında/ ve derya-i-qaranğıda ise de, bazı muqaddemat-ı-ulüm ve fünun talim olunup, bazı islâmlar azmı-çoqmu oqurlar ve ülkelerinde büyük ulemadan, köp biliciden hesap olunurlar... Sizlere rastkelmiş Abbas efendi dahi Taşkentte ve ba’de /soñra/ Parijde hayli tahsil itmiş bir adamdır. Şöyle ki, bizim hal ve ahvalımızı fehm ve idrak ide bilir

/añlar, öğrenir/, ümüdindeyim. Qusurına sarfınazar /eksikliklerini közge almayıp/, nadanlığı afu buyurup /bilmemezligini afu etip/, mizan-ı-insaftan /insaf terazisinden/ taşlamañız ... Cemiyet-i-medeniye-i-islâmiyeye qoşulmaya ğayret idüp, lâyıq olur, ümüdindeyim. Körmedigini körer, bilmedigini öğrenir, fehmi açılır...”

Taşkentte bunca tahsil idüp, Fransada dahi fûnun-ı-cedideye /yañı fenlerge/ aşna olduğım halda, cenab-ı-Şeyh bendeñize bir nadan nazarle baqtığı ve hüsn-ü-cemal qızlara bu surette taqdim ittigi göñlüme hoş kelmedi. Ama nişleyim? Sarf , nahv, mantıq, usul /metodika/, aqaid /teologiya/, coğrafya, tarih, kimya, hikmet /felsefe/, hendese /geometriya/, hesap ve ğayrı fûnun /diger fenler/ tahsil ittim. Türkistana qaytır isem, birinci ulemadan olurım, deyü hesap ittigimde, elifba başlamış bir şagirt derecesinde körüyorlar! Ne acayip kişiler! Bu nasıl adamlar?... Ya Rab, sen sabır ber!. Ba’de Şeyh hazretleri baña hitaben, dedi:

– Bu kördüğüñ qızlar darü’l-ülüm /üniversitet/ talibanındandırlar /talebelerindendir/, bu sene imtihanda birincilik şerefine nail olup, ikmal-i-tahsil ittiler /tahsillerini tamamladılar/. Vatanımızın adet-i-qadimesi /eski adeti/ hükmünce, mükâfaten /mükâfat olaraq/ eski Endelüs, Ğirnat ve Qasru’l-hamra /Elhamra Sarayı/ ziyaretine çıqmışlar idi... Beş yüz sene burun atalarımızın vatani olan mahall-i-muqaddeseyi /muqaddes yerni/ körmek cümlemiz için eñ tatlı bir lezzettir. Lâkin bu ziyarete pek az kişi nail ola bilir... Tübüne tüştüğümüz “Qızlar köşkü”nden aziz Ğirnatamızın cemi /bütünü/ ve muqaddes Endelüsün hayli mahalli temaşa olunuyor. Bu qızlar bunuñ ziyaretine barmış idiler. Sen rastkeldiñ... Ülkemize senden ğayrı haric ve tıştan hiç kim kelmemiş idi. Yolu yoqtur ve kördüğüñ yol kimseye malüm degildir... Hoş keldiñ, oğul, haqqıñ da ve haqqımız da hayırlı olsun! Köreceğıñ halq – beni-beşerdir /insanlardır/. Lâkin bildiğıñ insanlardan farklıdırlar! Cümlesi ehl-i-islâmdır, ama halları Türkistan, Mısır, Hindiya, İnan ehline beñzemez, körup kıyas idersin... Sen bir miqdar arapça biliyorsun, qızlar ile tekellüm /laırdı/ itmeye muhtarsin /serbestsin/, lisanın naqıs /qusurlı/ olduğı mani degildir. Alimelere her ne aytırsın – añlarlar, arife /bilgenge/ tarif hacet degil. Bir de unutma ki, közki(?) baqışından ayaqki(?) alışından fikir ve muradıñ bizlere zahir ve açıq olacaqtır. Bildiğıñ ve elden keldiğı kadar ahlâq-ı-hamideye /İslâm ahlâq qaidelerine/, edep ve insafa ğayret eyle. Feride Banu lütf iderek, baracaq yurtumuzın suret-i-teşkilinden ve ahvalından lâzım ahbarı /haberlerni/ beyan ider. Nasıl ülkeye tüştüğüñi bilirsin.

Şeyh bu sözleri aytup bitirgeç, qızlar umumen baña selâm berüp, ibraz-ı-memnüniyet ve hoşnudu buyurdılar /memnün ve hoşnut olğanlarını bildirdiler/. Bendeñiz dahi selâm alup, hem özümün, hem Türkistanın nam ve şanını bildirmek için heman üç-beş beyt tertip idüp, hüsn-ü-cemallarını medh iderek /dülberliklerini maqtap/, şadlığımı beyan ittim. Fıqrayı diñlep, qızlar bir-birine baqışup, aralarından biri: “Türkistanda adet böyle olmalıdır”, – dedi.

Bu müslimelerin yüzleri açıq olup benden qaçmadıqlarına çoq taacüp itti isem de, kendilerine duydurmadım, – ilerisine baqalım.

Dağ arasımı, susuz quyumu? Her ne ise, beyan ittigim mahalde hayli rahatlanup, kene yola tüştüük. Yolumuz qarşı dağın túbünde qazılmış ve yine taş ile işlenmiş lâğım /yer astı yol/ idi. Qızlar lâğım içine kirdikleri ile, ellerinde bulunan fenerleri yanmaya başladılar... Bu mahalle kadar diqqat itmemiş idim. Fenerler öz başlarına yanmaya başladılar. İçinde çıraq, şem ya may yoq idi, hem berdikleri ziya, bildiğimiz ve kördüğümüz fenerlerin ziyasına beñzemiyo idi. Meger fenerler quvvet-i-elektrikiye ile dolu olup, dünyamızda körülmemiş ustalık ile yasalmış şeyler imiş! Beraberlerinde bulunduğım adamlar ve baracağımız ülke Avrupa ile münasebeti ve muhaberatı /haberleşmesi/ yoq ise de, ilm-i-hikmet ve mehanikide ve hünerde bundan kem /eksik/ degil, belki ileride olduğı şu fenerlerden istihrac ittim /añladım/. Acayip! Daha neler köreceğim?..

Qaranğı yer túbünden yarım saat kadar yol cürdük. Ba’de /soñra/ seferin başında rastkelüp naql ittigim iki bölme kibi, bir bölmeye çıqtıq. Bu da taş ile işlenmiş bir mahal idi. Cümlemiz içeri kirgeç, Şeyh Celâl dedi: “Şimdi Daru’r-rahata çıkacaqmız. Yolumuz ve qapular mestur /gizli/ ve malüm olmamaq lâzımdır. Şöyle ki, cümleñiz közlerñizi bağlamaq gerek!” Qızlar heman baş örtüleri ile başlarını ve betlerini sardılar. Bendeñiz de yağlığım ile közlerimi bağladım. Şeyh Celâl bölmeniñ bir çetine çekilüp, qapu açar

kibi, taş alup qoyar kibi, gürültü itti. Körmedim(?)... Ba'de /soñra/ yanımıza kelüp, qızları qol-qola tutuştırap, bir eli ile qızın bir elinden ve ikinci eli ile benim elimden tutup, aqırın-aqırın /yavaş-yavaş/ cürmeye emir itti. Şeyhin delâleti /qılavuzlıq yardımı/ ile cüre başladık. Bir-iki mertebe /kere/ bir tarafa ve ba'de ikinci tarafa aylandıq, soñ kene bir lâğım içine kirüp, yoquşa qarşı hayli cürdük. “Diqqat idiñ, ögümüzde nerdüban /basamaqlar/ bar”, – dedi [Şeyh Celâl]. Yigirmi basamaq yuqarı çıqtıq.

“Endi keldik!” – dedi Şeyh Celâl. “Yahu, selâmet qayttıq”, – nidası ile, baña namalüm kimseye hitap itti. Qapumu, qapaqmı açıldı, hoş bir hava estı. Közler bağılı kene cürdük. Bilmem nasıl yerlerden aylanup, bir mahalde toqtadıq. Aqarsu ya çeşme bar idi. Buruna kelen havadan dünya yüzünde olduğımızı añladım. Amma bir taraftan havf ve qorqu, ikinci taraftan qayda olduğımızı körmek havesi içimde şu qadar qarışmış idi ki, söz ile halımı tarif mümkün degil!

– Endi keldik, hoş oluñuz, açılıñız! – dedi Şeyh... Heman acele-acele yağlığı çezüp dünyaya baqtıqta kördüm ki, islâm usulınca töşelmiş büyük bir bölmedeyiz. Pencereleden kün ziyası ve qarşı divarda çeşmeden su keliyor idi. Yaşları ve kiydikleri Şeyh Celâla beñzeyen iki qart arap, ellerinde yüzbezleri, çeşme yanında bulunuyorlar idi. Qızlar heman örtülerini taşlap, bülbüller kibi söyleşüp, çeşmeye çapıştlar ve su içüp, yüzlerini cuvmayaya tutundılar.

– Selâmet barup-qayttıñızımı, eski Ğıratamız hoş köründimi, eski yurtumuz şayan-ı-muhabbetmi /sevilmeye lâyıqmı/? – deyü qart araplar qızlardan sual ittikte, qızlar, quvanışup, kördüklerini ve hissiyatlarını beyana tutundılar. . .

Bendeñiz ise şaşup qalmış biçare yaki divane kibi, ne olduğımı ve qayda bulduğımı bilmeyüp, turuyor idim. Huda razı olsun, Şeyh Celâl baña diqqat idüp: “Kel, oğul, betiñi-közünü cuv, yorulmuş iseñ, tazelenirsiñ”, – deyü beni çeşmeye davet itti. Vaqaa /haqiqaten/, sudan soñ aqlım, fikrim hayli rahat buldu. Qızlar ikinci bölmeye keçtiler. Şeyh ile men dahi bardım. Şu bölmede sofraya qoyulmuş ve aş hazırlanmış idi. Bölmeniñ etrafı qızıl sahtiyandan yımşaq setler ve yastıqlar ile donatılmış idi. Et, pilâv ve türlü yemişlerden aşap, cümlemiz çekilüp setlerde oturdık. Mezkür iki qart, islâm usulınca bölmeyi sipirüp çıqtılar. . . Yanımda bulunan pencereden tışarı baqtıqta kördüğimden bir qat daha hayran oldum. Uluğ ve meydan toğay!.. Her tarafı yüksek ve ormanlı dağlar ile çevrilüp quşalmış. Dağların üstü kümüş ile ziynetlenmiş, aq tac kibi qarlı ve buzlu idi, lâkin yüksek, ğayet yüksek! Dört tarafı qarlı dağlar ile quşalmış cennet kibi bir toğaylıqta bulduğımızı kördüm. Dağlardan közümi alup, aşağı diqqat ittigimde, kördüm ki, toğaylıq meydanı bağ-bağça ve gülistan ile hisse-hisse olmuş ve bunların aralarından kümüş maden kibi, çoqraq ve közlü(?) suları aqıyorlar. Bağçalar arasında körülen taş binalı qaryeler /köyler/ ve yeşil bağçalar içinde kökke doğru süzülüp çıqmış ince-ince, ap-aq, arap usulü minareler acayip birer resim idiler ki, tamam tarifine qudret-i-qalemim /qalemim küçü/ yetişmiyor! . . . Kördüğüm ülkeye baqtım da qaldım! Türkistanda – Zerafşan, Frenkistanda – civar-ı-Parij ğayet hoş ve güzel yerlerdir. Amma bunlar başqa, Daru'r-rahata daha başqa!..

– Bu ülkeniñ meydanlığı ne qadardır? – deyü yanımda bulunan Feride Banudan sual ittigimde, cevaben:

– Siziñ Türkistan hesabınca tarif idecek olur isek, boyu üç saatlik, eni iki saatlik bir meydandır, – dedi.

– Rica iderim, bu lâtif ve acayip ülkeniñ tarih-i-haqiqiyesini /haqiqiy tarihini/ beyan buyuruñ, meraq ve haves ateşlerine yanmaqtayım, – deyü, közlerimi köterüp, qızlara birinci mertebe diqqat ittigimde, köpüsü emsalsiz /misali bulunmağan/ güzel olduqlarını kördüm. . .

Feride Banu söze başlayacaq oldu. Cümlemiz diñlemeye hazır olduq, çünkü bu ülkeniñ adeti hükmünce, alim yaki alime bir kes tarih ve qıssa /hikâye/ söyleyecek ise, vaqıa-i-haqiqiyeden /haqiqiy vaqıalardan/ ayrılmayup, özü inşa ittigi manzume yaki kemalına köre, bir usul-i-edebiye ile naqil idiyor imiş. Feride Banu söze başlayup, dedi...

(devamı bar)

Evliya Çelebiniñ “Seyahatname”sinde qırımtatar divan edebiyatına dair bilgiler

Gülizar Nalbantova*

Tanıñğan Osmanlı seyahatçısı Evliya Çelebiniñ (1611–1682) meşhur “Seyahatname”si – Qırım ve qırımtatarları tarihi üzerine araştırmalar yapacaq herbir tedqiqatçı için hiç bir türlü ihmal olunmaycaq, qıymeti biçilmez bir eserdir. Ortaçağ Qırımniñ hayatı hemen-hemen bütün aspektlerinden elge alınğan bu eserden, ne yazıq ki, künümüzge qadar lâıyığı ile faydalanılmadı. Lâkin, soñki yıllarda bu sahada da bazı deñişmeler yüz berip başladı – eserge qarşı alâqa hep artmaqdadır. Bu sözlerimizge delil olaraq, eserniñ Qırımğa ait kısmınıñ soñki beş yıl içinde eki defa ayrı-ayrı rusça tercimelerde neşir olunğanı ile** bu eki basqı ile alâqalı birqaç maqaleninñ dünya yüzü körgenini*** köstermek mümkündür.

“Seyahatname”niñ ayrı parçaları qırımtatar tilinde de çıqıp başladı****. Eserniñ etrafında ciddi araştırmalarınñ başlatılması, artıq, pek yaqın bir zamanniñ meselesi olaraq körünmektedir.

Biz kendi maqalemizde bu abide eserdeki ortaçağ qırımtatar divan edebiyatına dair bilgileri toplamaq istedik. Ortaçağ Qırımniñ fevqulâde tafsilâtlı ve renkli bir manzarasını canlandırğan bu eserde, elbette, o zamanniñ divan edebiyatımızğa dair de çoq zengin bir malzeme bulmaq mümkündür. Araştırmamızda “Seyahatname”niñ bugünkü türkçege tercimelerinden birisi ile faydalandıq*****.

Yazımızğa başlar ekenimiz, mevzumızğa dair bütün malumatnı bir qaç bölümge ayırmaqnı yerli kördük:

1) umumen Qırımniñ ya da onuñ ayrı bir şehir ile qasabalarınıñ edebiy hayatına dair kısqa kayıt veya etraflıca bir tasvirler kibi umumiy bilgiler;

2) ayrı şair ve edipler ile olarnıñ eserlerine dair bilgiler;

3) nazm örnekleri, ve ilk evvelâ – eserde olduqça büyük bir sayıda keçken çeşitli kitabelerniñ metinleri, bularnıñ arasında da ayrıca bir diqqat çekken – tarih tüşürme sanatı misalleridir.

İlk bölümge alınacaq tasvirlerden ilk evvelâ diqqatımıznı celp etkenler – o zaman taht şehri Bağasarayniñ edebiy hayatına dair malumat bulundurğan bir parçalardır. Böyle parçalargâ “Seyahatname”niñ bir qaç yerinde rastkeline. Birincisi – çoq kısqa bir kayıttır:

“Bu eski şehir alimler qaynağı, faziletli topluluğı ve şairler meskeni olduğundan, alimi ve tabibi çoqtur”. (S. 392)

Biraz etraflıca olğan ikinci parçada Evliya Çelebi, kısquadan, o zaman Bağçasarayda yaşağan bir qaç şairni tanıtmaktadır:

“[Şairlerniñ] hepsinden üstünü – Han hazretleriniñ Divan efendisi Qastamonulı Abdülmümin efendidir. Taqma ad qullandır. Qaside yazarı, hattat ve ressamdır. Fazlı Çelebi – tarih ilminde (közde tarih tüşürme sanatı tutulması mümkündür – G. N.) eşsizdir. Selim Geray efendimizniñ Feyzi Çelebisi – qıraat-ı aşere (“on oqumış”, yani Quran-ı Kerimni on türlü oquma tarzı ilmi ve sanatı – G.N.) üzere ustad, kök ilminde

* QDSPİ Qırımtatar tili ve edebiyatı kafedrası talebesi.

** Эвлия Челеби. Книга путешествий. Походы с татарами и путешествия по Крыму (1641–1667). Пер. с польского М. Б. Кизилова. – Симферополь: Таврия, 1996; Книга путешествия. Турецкий автор Эвлия Челеби о Крыме (1666 – 1667.)// Перевод и комментарии Е. В. Бахревского. – Симферополь, 1999.

*** Misal olaraq: Бахревский Е. В. Суфизм в Крыму (По материалам “Книги путешествия Эвлии Челеби”) // Бахчисарайский историко-археологический сборник. Вып. I / Ред.-сост. И. Н. Храпунов. – Симферополь: Таврия, 1997. – С. 395 – 402

**** Evliya Çelebi. Seyahatname. Seçmeler: Eski taht merkezi , yani Eski Qırım qalesi // Günsel, No. 3 (noyabr–dekabr 1999), S.35–41; Evliya Çelebi. Seyahatname. Seçmeler: Gevher Kermen qalesi. Eski Salaçiq qalesi. Cuçi Geray Hannıñ eski sarayı. Cennet bağçası Aşlama bağı. // Günsel, No. 4 (yanvar–fevral 2000), S.49–56.

***** Evliya Çelebi. Seyahatnamesi. Yedinci Cilt / Sadeleştirenler: Teyfik Temelkuran, Necati Aktaş, Mümin Çevik. Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik. Cop.: Mümin Çevik / Üçdal Kollektif Şirketi. Dizgi ve Baskı: Uludağ Matbacılık İşletmesi. – İstanbul, 1980.

/astronomiyada/ kâmil bir zattır. Hayalında o kadar meraq çekici fikirleri bardır ki, – helâl sihirlerdir. Han kâtibi Necati Çelebi de usta şairdir. Hasan Qadı efendi ve daha nice şairler bardır. (S. 393, “Seçkin şairler” maddesinden.)

Küçük bir fragmentte beş şairniñ adı keçmektedir. Ne yazıq ki, bu şairlerden hiç birisi haqqında şimdi elimizde hiç bir malumat bulunmamaqtadır. Halbuki, aralarında Qastamonulu Abdülmümin efendi kibi olduqça renkli şahsiyet sahibi zatlar bardır.

Üçüncü parçanı aynı zamanda ikinci bölüm, yani ayrı müellifler ve olarnıñ eserlerine dair etraflıca bir malumat bulundurğan parçalarınñ arasına almaq mümkündür, çünki XVII asır ortaları Bağçasaraydaki edebiyat, ilim ve sanat hayatınıñ ğayet zengin bir levhasını arz etken bu parça daha ziyade bir insanıñ – çoq etraflı bir istidat sahibi olğan hanzade(sultan) Selim Geraynıñ üzerine yazılğandır. Lâkin, bunuñla beraber, parçada umumiy bilgiler de çoqtur:

“Bahadır Geray Han oğlu şehzade Selim Geray Sultan ... [bütün] qardaşlarından üstün edi. [Qardaş] Dede Geray Sultan ile Bağçasaray şehrinde yetişip büyügen edi. Bir çoq ilimlerniñ tahsilini yapqan, Qur’ân hafızı olğan, farsça “Mesnevi”ni oquğan bir zat edi. Soñ derece zeki, hükümdarlıq ilminde üstad... Tecvid ilminde – İbn Kesir (İmam Abdullah bin Kesir, qıraat ilminiñ eñ büyük ustadlarından – G. N.) [kibi edi] ve qıraat-ı aşerani tamamen bilmekte edi... Gece-kündüz Han Efendimiz hazretleriyle birlikte olup, suhbetler etip, şer’iy (şariatqa dair) ve diger ilimlerde ait mevzularda qonuşmalar yaparlar. ...Daima marifet ehli kişilerle yaqın olur. Bu alem seyyahı faqır Evliyağa da yaqınlıq kösterip, gece-kündüz göñül sahibi ve dervişlerle körüşir edik. ...Şairlerden Lem’i Çelebi, Abdülmümin efendi, Fazlı Çelebi, Erani Çelebi, Emir Medhi Çelebi, Nedimi Çelebi ve digerlerden yaqın dostları bardır. Kendileri de, duygulu ve coşqun zamanlarında yañı ğazeller, müseddes, muhammes ve rubailer buyurırlardı ki, Azmizade Hati (Haleti olsa kerek – G. N.) Çelebi böyle rubailer söyleyemezdi. Bu ilimde dahi o bir(diger) sultanlardan ve qardaşlarından üstün – müslim ve müsellemler Selim Geraydır. Aqranları arasında – zamanınıñ eşsizidir. ...Halq arasında ğururlu ve vaqarlı bir kişi olaraq körünse de, hususiy suhbetlerinde: “Meclis – emanettir”, – dep herkesle açıqalplilikle körüşir. ...Güzel ahlâqlı, nurlu yüzlü, şirin sözlü, orta boylu, keniş pençeli, küçlü elge sahip, her ne tarafa el ursa – duşmandan intiqam alğan, faqır ve yoqsullarğa qarşı ğayet şefqatlı davranğan bir kimsedir. Bir bahane ile bir yeşil yapraq ketirgenge, veya bir qırmızı gül ketirgenge, yahut hiç bir şey ketirmegenge, /söz qısqası/ – rastkelgen bütün muhtaçlarğa eñ eyi şekilde yüz dane Qırım parası ihsan etip, kimseni qatiyen eli boş yibermez. Yaratılışı bu tabiatı üzerinedir, eyilik ve güzellik ile keçinir. Böyle eken, her cuma gecesi ve diger mübarek gecelerde Bağçasaray’ nıñ bütün alim, salih ve şeyhlerini, hanedanına davet etip, toplar ve ziyafetler berir. /Bu meclislerde/ fiqh, hesap, usul ve fûrû, edebiyat ve şer’i ilimleri mevzularında suhbetler yapılır. ... Allahqa şükür, böyle şanı büyük bir şehzade ile bir müddet yaqından körüşken olup, şerefli suhbetleriyle şereflendik...” (S. 396–398, “Sultanlar, emirler, ağalar” maddesinden.)

Bu parçada adları añılğan şairlerden bugünde bizge belli olğan yalnız eki isim bardır. Biri – o zaman daha şehzade, ileride ise – dört kerre tahtqa çıqacaq meşhur Qırım Hanı Hacı I Selim Geray (1634–1704, hükümdarlığı: 1671–78, 1684–91, 1692–99, 1702–04) – hükümdar, hafız, mevlevi, mesnevihan, bestekâr, şair ki, şiirlerinden bir qaç örneği künümüzge de yetkendir. Ekincisi ise – XVII. asır başı Osmanlı şairlerinden olğan ve rubai tarzı ustadlarından sayılğan İstanbullu Azm-i zade Haletidir. Büyük ihtimal ile, Qırımlı olğan bütün diger şairler haqqında, teessüf ki, şimdilik hiç bir türlü malumatımız yoqtur.

Ayrı müelliflerge dair biraz etraflıca malumat bulundurğan bölümdeki parçalardan daha biri – “Seyahatname”niñ söz mevzusu qısımındaki vaqıalarınñ yüz bergen devirde Qırım Hanlığı tahtında bulunğan IV Mehmed Geray Han haqqındaki bir parçadır:

“[IV Mehmed Geray –] soñ derece salih, kâmil, sakin, güzel tabiatlı, dindar, haramdan uzaq turğan, qanaat sahibi, nurlu bir ihtiyardır. Alim, keremli, yardımsever, hayır sahibi, kerçekçi, doğru sözlü, nice büyük evliyanıñ şerefli suhbetlerinde bulunğan, zarif, biñlerce hünerge sahip, dünya ve ahiret ilimlerini bilgen, tariqat ehli, barlıqlı bir hükümdardır. Daima qara ve deñiz seyahatçıları ile körüşir, seçkin ve meşhur bilginler ile ilmiy suhbetler yapar edi. Kendisiniñ de şiir ilminde bir “Divan”ı bardır. Çağatayca yazılğan bir “Divan”dır. [Şiirlerinde] “Hani” mahlâsını qullandır edi... (S. 388, “Güzel ahlâq ve tabiat sahibi Mehmed Geray Hannıñ – Allah onu selâmetke erdirsin! – vasıfları (keyfiyetleri)” maddesinden.)

Bu tasvirdeki üç noqta bizim diqqatımızı çekti. Birinciden, Evliya Çelebi meşhur Qırım Hanı, eki

defa tahtqa çıqqan ve “Sofu” taqma adı ile añılğan IV Mehmed Geraynı (ö.1676; hükümdarlığı: 1641–44, 1654–67) “Hani” mahlâslı bir şair olaraq tanıtmaktadır. Halbuki, biz onu “Kâmil” veya “Kâmilî” olaraq bilemiz. (Baq: Tansel, Fevziye Abdullah. Kırım Hanı IV. Mehmed Giray’ın Kâmilî Takma Adı ile Yazmış Olduğu Koşma ve Türküler // Belleten, XXXI/124 (Ekim, 1967), S. 647–665)

Ekinciden, “Seyahatname”de IV Mehmed bir “Divan” sahibi şair olaraq kösterilgendir. Teessüf ki, bu “Divan”nıñ taqdiri üzerine, şimdilik hiç bir şey ayıtp olamaymız. IV Mehmedniñ şiirlerinden elimizde yalnız 10–12 manzume bulunmaqtadır. Bular da divan şiiri örnekleri sayılacaq şiirler degiller, – qoşma ve türkü şekilli eserlerdir. (Baq: adı keçken eser)

Üçünciden, Evliya Çelebiniñ yazğanına köre, “Hani”niñ “Divan”ı – çağataycadır. Faqat, biz bilgen şiirlerniñ tili temiz bir osmanlıca olup, çağataycanıñ hiç bir hususiyetini taşımamaqtadır. İşte, araştırılacaq bir qaç mevzu daha.

“Ayrı müellif ve olarnıñ eserlerine dair bilgiler” bölümündeki materyallar arasında daha bir müellif ve onuñ eserini köstermek kerek ki, Tohta Bay adlı bir Qırımlı tarihçini ve onuñ Qırım, daha doğrusı – Altın Ordu tarihına dair bir eseridir. Bu tarihiy eser Evliya Çelebiniñ iştiragi ile keçken bir mecliste oqulğan edi. Eserniñ elyazmasına sahip olamağan Evliya Çelebi kendi kitabında onuñ, yalnız, qısqa bir mündericesini bere. Bu qısqa özetten, XIII. asır ilk yarısından XIV. asırnıñ soñuna qadar bir devirge ait vaqialarnı tasvirlegen añaşılğan bu eser, teessüf ki, bugünde mevcüdiyetterinden hiç bir malümatımız olmağan eserlerniñ arasında yer almaqtadır. Hiç şübhesiz, çoq qıymetli olğan bu eser ve onuñ müellifi haqqında bilgi bergen – yalnız Evliya Çelebidir ki, bu malümatı yüzünden kendisine çoq minnetdarmız. İnşallah, eserniñ özü de, kün kelir, meydana çıqar. (Eserniñ “Seyahatname”deki özeti ise ayrı bir maqalege mevzu olur ümüdindemiz.)

Nihayet, “Seyahatname”de kitabeler ve olarğa dair malümat.

Taş, mermer ve buña beñzer sert (qattı) cisim üzerindeki oyma veya qabartma bir yazı olaraq tanımlanacaq kitabeler “Seyahatname”de çoq büyük bir sayıda mevcüttirler. “Seyahatname”niñ yalnız Qırım yarımadasına dair bölümünde 50 qadar kitabege rastkeldik. Çeşitli mimariy yapı – cami, mescit, tekke, medrese, mektep, saray, köşk, han, köpür, çeşme ve ilh...lerniñ kurulmasına ya da başqa bir vesile ile yazılğan bu kitabeler büyük bir tarihiy ve edebiy ehemmiyetke sahiptirler. Bularda birde-bir hadiseniñ, misal -- birde-bir binanıñ kurulmasınıñ, yüz bergeni tarihi, buña alâqası olğan insanlarnıñ ad, unvan ve maqamları, hadiseniñ çeşitli hususiy tarafları, sebepleri ve buña beñzer pek çoq diqqat çekici tafsilâtlar kayd oluğandır. Ve kene de, tekrarlamamız, bu kitabelerniñ, elbette, büyük bir edebiy ve estetik ehemmiyeti de bardır.

“Seyahatname”deki kitabelerniñ arasında hem nesir ile, hem de şiir olaraq yazılğanlar bardır. Manzum kitabelerniñ hemen-hemen bütünü – tarih tüşürme sanatınıñ örnekleri – tarihlerdir. Til cihetinden, çoğu – türkçe, lâkin arapça ve farsça tertip oluğanlar da bardır.

Müellifleri baqımından kitabelerni, ilk evvelâ – tarihlerni, dörtke ayırmaq mümkündür: müelliflerniñ mahlâsları kösterilmegen tarihler, XVII. asır tanınğan Osmanlı şairi ve hattatı İstanbullı İbrahim Cevri Çelebiniñ (ö. 1654) Kezlev şehrindeki eki yapıda birer tarihi, Evliya Çelebiniñ kendisiniñ yazdığı tarihler ve, daha bir bölüm – büyük ihtimal ile, bir sıra Qırımlı şairlerniñ mahlâslarını bulundırğan tarihlerdir. Ayrıca bir diqqat çekken bu soñkilerden biz sekiz şairniñ mahlâslarını ögrenebildik. Bular:

“Fethi” – 1062(h.)/1651–52 (m.) ve 1065/1654–55 senelerine ait eki tarihniñ müellifi, “Fendi” – 956/1549 seneli bir tarihniñ müellifi, “Selâmi” – 1069/1658–59, “Naim” – 1031/1621–22, “Rızayı” – 1052/1642–43, “Qadri” – 1056/1646–47, “Fasli” – 1070/1659–60 ve “Zihni” (yazdığı tarihniñ senesi kösterilmegen).

Bu şairlerden de – hiç birisi haqqında – ne yazıq ki, bugün elimizde hiç bir türlü malümatımız yoqtur. Olarnıñ yazıları yazıldığı yapıların da yañıdan meydana çıqması, artıq, imkânsız körünmektedir.

İşte, 15 qadar isim (bulardan çoğu haqqında hiç bir bilgimiz olmağan isimler), pek çoq kitabe ve diger nazım örnekleri, ve ortaçağ Qırımniñ edebiy hayatına dair çok qıymetli tafsilâtlar... Evliya Çelebiniñ “Seyahatname”sinden qırımtatar divan edebiyatına dair çıkarabilgenimiz malümat, işte, budur.

Burhanuddin Rabğuziy*

İbrahim aleyhisselâm qıssası**

Haz.: Kemâl Qoñurat

...Gece qaranlıq tüşken soñ, İbrahim ateş içinden çıqtı. Evine qayttı. Nemrut' nıñ 12 biñ anbarı bar edi. Dört biñ anbarı un tolu edi – pahallılıq olsa satmaq içün. İbrahim dua oqudı – o vilâyetteki bütün yılğa, dere ve çuqurlar un ile toldu. İbrahim halqqa seslendi: “Keliñiz, un alıñız”, – dep. Herkes istegeni qadar evine un taşıdı, toydu, Nemrut'qa aylanıp baqmaz oldu. Nemrut meyus qaldı.

İbrahim Nemrut'qa keldi ve dedi: “Ey, Nemrut, kel, müslüman ol! Ayt: *Lâ ilâha illâllahu ve inneke İbrahîmu resûlullahî*”. Nemrut dedi: “Vaqt ber, tüşüneyim”. İbrahim vaqt berdi, Nemrut öz yaqınları ile keñeşti: “Men İbrahimle barışmaq isteyim. Siz ne dersiniñiz?” Soyları, dostları, bekleri özlerince tüşündiler: “Eger İbrahimle barışırsa, İbrahim hepimizniñ üstüne erkli olur, biz de oña qul olurmız. Bu bizge kelişmey”. Öyleyken, Nemrut'qa söylediler: “O qadar yıl: “*Men Tañrıyım!*” – dep yürdüñ, başımızni küttüñ. Şimdi: “*Men qulum!*” – deyecek misiniñ? Bizni de qul eteceksiniñmi?” Nemrut itiraz etti: “Kördüñiz ki, onuñ tañrısı ne qadar qudretli, – yaqtıgımız cehennem ateşi içinden onu tip-tiri çıqardı!” Bu delilge qarşı İbrahimniñ emcesi Hazer dedi: “*Nemrut otunda* o niçün yanmağanını bilesiniñmi? Onuñçün ki, atalarımız otqa tapınır ediler. İbrahim de bizim uruğımızdandır. Bizim uruğımızni ot yaqmaz”.

Aysa Nemrut Hazer'ge danıştı: “Qana,

nasıl qurtulayıq bu seniñ yegeniñden?” Hazer dedi: “Bu gece men bir çuqur qazdırayım. Çuqurğa toban toldurıp, yaqayım. İbrahim'ni de çuqur yanında bir direkke bağlap qoyayıq. Tütün ve duman onu boğup öldürir”. Nemrut quvandı: “Bu işni başırırsañ, saña tilegeniñ qadar mal beririm”, – dedi.

Hazer halqni topladı, *Nemrut otu* yanğan yerge bir çuqur qazdırdı, içine saman, çöplük, sasıq çullar toldurttı. Bir taqım halq ta bu hareketlerni seyir etip turdu. Hazer, ot ketirip, samannı tutuştırdı. Saman pısqıp tütemege başladı, ortalıqni duman qapladi. Mevlâ yarlığıyle yel esti, bir ateş yuvarlağı, yalazdan ayrılıp, Hazer'niñ başına qondu. Hazer yıqıldı, yanmağa başladı. Seyirci halq Hazer'ge qıçırıştı: “Ey Hazer! “Bizim uruğımızni ot yaqmaz”, – degen ediñ. Yanayatasıñ da!” Hazer bir şey söyleyebilmedi, – şöyle de yandı, kül oldu. Yel daha da şiddetlendi, qorlarını uçurdu, otqa odun taşığanlarınıñ közlerine ketirip tıqtı. Hepsi soqur olup, ellerini açıp, anda-mında tentirep, yol tapalmayıp, çuqurğa yuvarlandı ve yandılar.

Hazer'niñ Sara adında bir qızı bar edi. Bazıların degenlerine köre, Hazer'niñ degil, Nemrut yaqınlarından olğan bir bekniñ qızı edi. Aylaq güzel bir qız edi. Hazer İbrahim'ni tütünnen boğmaq macerasındayken, Sara İbrahim'ge keldi ve dedi: “Seniñ tañrıñ çoq qudretli, deyler. Kerçekten de öylemi?”

* *Qıssaların ashı için, baq: Носируддин Бурхониуддин Рабғузий. Кыссас-и Рабғузий. – Тошкент: биринчи китоб, 1990; иккинчи китоб, 1991. Dergimizdeki “Peyğamberler Qıssaları” seriyasınıñ hikâyeleri “Qıssas-ı Rabğuziy”niñ bu özbekçe neşrine esaslanaraq qırımtatarcağa az-çoq serbest tercime etilip berilmektedirler.*

** *Devami, başı 6-ncı sanda.*

İbrahim dedi: “Öyledir! Allah yolu – bir tek doğru yoldur. O yol islâmğa kelgenlerni dosdoğru cennetke alıp bara. Kel, müslüman ol!” Sara dedi: “Ey İbrahim! Men o şart ile müslüman olurum ki, sen benimle evlenseñ”. İbrahim dedi: “Menim malım yoq ki, sen için qalın bereyim”. Sara dedi: “Qalım kerekmez. Onuñ yerine söz ber ki, ileride men islâm şeriatına uyğun işler boyunca ne buyursam, sen olarnı yaparsıñ”. İbrahim qabul etti, Sara’ni evlikke aldı.

Nemrut kene İbrahimni yoq etmek yollarını tüşündi. “Bir qol asker yiberip, onu öldürtsem – her şeyden qolaylıca olmazmı eken?” – diye dostlarına qonuştı. Bunu Lut eşitti. Lut İbrahimnen emce balaları ediler. Gece İbrahim’ge keldi: “Yarın ekimiz qaçayıq”, – dep. Ğaliba, bunu da birev eşitip, Nemrut’qa cöpker yetiştirdi. Nemrut yollarğa saqçılar qoydu: “İbraniy tilde qonuşqan kişilerni toqtatsañız -- yaqalañız!” – dep.

İbrahim ve Lut şu gece qaçtılar, saqçılar da olarnı toqtattılar. “Kimlersiñiz?” – diye soradılar. Belli ki, yalan söylemek yalavaçlarğa yasaqtır. Onuñçün doğrusını söylediler: “Birimiz İbrahim, birimiz Lut”, – dep. Saqçılar açuvlandı, qızdılar: “Biz, geceler yuqlamayıp, olarnı tutacaq olup, yol bekleyimiz. Siz ise: “Birimiz İbrahim, birimiz Lut”, – dep bizge şaqa etesiñiz! Def oluñ bundan!” – diye olarnı türtküçlep quvdular. Bular da başqa bir vilâyetke keçip, Nemrut’tan qurtulğan oldular.

Nemrut’niñ Allah’ni öldürmek istegeni

İbrahim o bir vilâyetten Nemrut’qa mektüp yolladı: “Ey, Nemrut! Daha zamanıñ bar, İslâmğa kel, müslüman ol”, – dep. Nemrut ta İbrahim’ge qarşılıq yazıp sorattı: “Seniñ tañrıñ nerededir?” – dep. İbrahim: “Menim tañrım yedinci qat kökte”, – cevabını yazdı. Nemrut dedi: “Aysa men o yedinci qat

kökke mineyim, İbrahim’niñ tañrısı ile sançışayım, onu öldüreyim”. (*Estağfirullah!*)

Nemrut’niñ buyruğıyle bir üyür qaraquş palazlarını, et ile beslep, baqtılar, büyüttiler. Bir de balaban bir sandıq yaptılar, töpe ve aşağı taraflarında açılır-qapalır tünlükler yasap. Nemrut, üstüne cebe, başına tulğa kiydi, eline yay ve oq aldı, dostu Lemken ile o sandıq içine kirdiler. Sandıq töpesine qaviy sıcımlarle qaraquşlarını bağladı, uzun bir sıriq ucuna da et parçası şişledi, sıriqni köterip, pekittiler. Quşların boyu etke yetmez oldu. Quşlar etni alacaq olup, gürüldep uçtular, sandıq ta havağa köterildi. Bir gece ve kündüz hep yuqarı uçtular. Nemrut Lemken’ge dedi: “Töpedeki tünlükni açıp baq, ne körüne eken”. Lemken açıp baqtı, ayttı: “Mavı kök körüne”. Nemrut dedi: “Endi aşağıdaki tünlükten baq”. Lemken açıp baqtı, ayttı: “Aşağıda dağların töpeleri körüne”. Nemrut dedi: “Aysa daha bir tün-kün yuqarı uçayıq”. Hep uçtular. Soñ Nemrut dedi: “Kökke baq!” Lemken töpedeki tünlükten baqtı, dedi: “Kene mavı kök körüne”. Nemrut dedi: “Aysa daha uçayıq”. Daha bir gece ve kündüz kökke yükseldiler. Lemken töpedeki tünlükten baqtı, dedi: “Ortalıq bir tamam buğ ve pus. Bir şey körünmey”. Aşağıdaki tünlükni açıp baqtı, dedi: “Aşağısı da tam öyle”. Nemrut dedi: “Aysa, yedinci qat kökke yetip keldik”. Töpedeki tünlükni açıp, Allah’ni urmaq için (*estağfirullah!*) bir oq attı. Oqnu Cebrail tuttu, bir balıqqa sançtı, demreni qan oldu. Oqnu sandıq içine qaytardı. Nemrut qanlı oq ucunu körüp: “Kök tañrısını öldürdim!” – diye quvanıp, sekirikledi. Et sıriğini aşağı tüşürdiler, quşlar dahi aşağı enmege başladılar. Sandıqniñ vızlı tüşmesinden eki tünlük te açıldı, sandıq içine yel kirdi, uvultılı ve sızgırıqlı davuşlar çıqtı. Sızgırıqlap kelip, yerge qondular. Nemrut ve Lemken tışarı çıqtılar. Nemrut halqqa qanlı oqnu kösterip, dedi: “İşte, kök tañrısını öldürdim!” Bunu körüp, islâmğa kelmekni gönülsegen adamlar

niyetlerinden tandı, yañıdan kâfir oldular.

Aradan az bir zaman keçti, İbrahim'ge yarlıq keldi: “Bar, Nemrut'qa bildir: Allah onuñla sançışmaq istey”. İbrahim Allah yarlığını Nemrut'qa yetkizdi. Nemrut dört tarafqa adamlar yiberdi, sansız-sayısız çeri topladı. Hepsi demir cebeler kiyinip, atlarına demir pusatlar qaplap, bir çölde yasav qurup, beklep turdular. Allah olarnıñ üstüne çibinlerni yiberdi. Çibinler bulut kibi bastırıp keldiler, ortalıq qap-qaranlıq oldu. Çibinler, yapırılıp kelip, Nemrut çerisine yapıstılar. Çeriniñ silâhlarını, demir cebeleri, atları, etleri, kemiklerini bir tamam aşadılar, Nemrut'nıñ askerinden bir eser qalmadı. Nemrut-ı lâin qaçtı. Qaçıp kelip, sarayına kirdi, qapı pencerelerini pekittirdi, tünlülkerni tıqattırdı, tek küçüçük bir delik qaldırttı, hava kirsin, dep. Allahu Taâlâ Nemrut'qa, – onuñ nege deger olğanını añlatmaq için, – eñ zayıf bir çibinni seçti: bir ayağı üzülgen, bir qanadı qırılğan, bir közü de yoq. Onu Nemrut'qa qarşı yiberdi. Çibin tünlülükten kirip, uçup kelip Nemrut'nıñ yanağına qondu. Soñ ağzı tegresinde aylanıp,

uçaraq burnuna kirdi. Burnundan örmelep, miyine barıp çıqtı, miyini aşamağa başladı. Nemrut-ı lâin ağrıqqa dayanamayıp, gecekündüz sekiriklemege başladı. Yanına kirgen herbir adamğa yalvardı: “«Toq» etip eñseme yumruq uruñ, çibin çıqsın”, – dep. Qırq kün öyle çekişti. Saray içinde eñ aşağı bir qul bile qalmadı ki, dünya padişahı Nemrut'nı düñküzlemegen olsun. Kene de bir faydası olmadı, çibin miyini hep aşadı. Nemrut yalvardı: “Artıq sopa ve topuz ile uruñız”, – dep. Sopa ve topuzlarnen urup başladılar. Herkes Nemrut'nı urmaqtan bezdi. Çerge kevdeli bir dostuna keldi. O dedi: “Men onu şöyle topuzlayım ki, herkes ondan qurtulsın!” Topuznu yüksek köterip, Nemrut'nıñ başına endirdi. Nemrut'nıñ başı yarıldı. Çibin başınıñ içinden uçup çıqtı. Gögercin qadar olup büyügen edi. Herkes dehşet içinde titredi. Cebrail kelip, Nemrut sarayını kökke köterdi, soñ yerge çarptı. Nemrut'nıñ canı dosdoğru tamu'ğa barıp tüştü. Sarayı, soy-sopu ve yaqınlarından kimse qalmadı. Nemrutnıñ yerine melik de Zü'l-Arş adında bir adam oldu.

Sözlükçe:

tüm – hepsi;
meyus – ümitsiz, ruhtan tüşken;
yegen – oğlan yaki qız qardaşnıñ balası;
pısqımaq – alevsiz yanıp tütemek;
yalaz – açıq ateş (*rusça*: костёр);
qor – ışık saçıp yanmaqta olğan ağaç, kömür parçası;
qalım – kiyevniñ tarafından kelinniñ ana babasına ödelgen para, mal;
cöpker – gizli haber;
İbraniy – eski yahudiy tili;
yalavaç – peyğamber;
üyür – uçar quş yaki böcekler yığıntısı;

palaz – quş balası;
tünlülük – delik, teşik;
demren – oqnuñ demir ucu;
göñülsemek – göñlü aylanmaq;
çeri – asker;
yasav – askerniñ cenkke tizilmesi;
çerge – nevbet;
tamu – cehennem;
topuz – başı top biçiminde saplı silâh;
yarlıq – buyruq, emir;
malik (melik) – padişah;
düñküzlemek – düñküldetip urmaq;
pusat – eskide askerniñ demir urbası.

Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha

Haz.: Kemal Qoñurat

(Devamı, başı 1–6 sayılarda)

1010. Yusuf sorar: “Sen kimsin?
Qanğı ilden gelürsin?
Burada ne durursun?”
Yamin söyler isteyü:

1011. “Ben Ken’andan gelürem,
Ya’qub nebiy oğluyam,
Bu sultana varıram,
Yolun köstersen”, – deyü.

1012. İbni Yamin ayıtdı:
“Kimse dilim bilmedi, –
Sen nice bildiñ? – dedi, –
Sorarsın: “Kimsin?” – deyü”.

1013. Yusuf der: “Oğlanıydım,
Ken’an elinde durdum,
Bu dili anda öğrendim,
Anıñ için söyleyü”.

1014. Yusuf qolundan çıkardı,
Bile(zi)gin uzatdı,
Elli biñe degerdi,
İbni Yamin’e verdi (verü?).

1015. “.....
.....
Nedirsin – bildimiydi,
Soñraca bilerik”, – deyü.

1016. Andan Yusuf ayıtdı:
“Qoluña geçir, – dedi, –
Gel benümiyle, – dedi, –
Qardaşlarıña varu”.

1017. Pes, ikisi vardılar,
Has saraya girdiler,
Qardaşların gördiler,
Yusuf aydur: “Var, yürü!”

1018. İbn Yamin ayıtdı:
“Ben seni gördüm, – dedi, –
Ğayetde sevdim, – dedi, –
Dilemezem¹ ayrılu”.

1019. Yusuf aydur: “Ben qulam²,
Mevlâm sözün tutaram,
Efendimden qorqaram,
Buyruğın sayam, – deyü. –

1020. Ben dahi sevdim seni,
Eyü kişiler sultanı,
Eger isterseñ beni,
Yürü arqamdan,” – deyü.

1021. Pes, İbn Yamin vardı,
Qardaşlarını gördi,
Qardaşları hep sordı,
İbn Yamin şad olu.

1022. İbn Yamin ayıtdı:
“Bir kimse baña geldi,
İmranca dil söyledi,
Geldi deveye binü.

1023. Yaqut bilezik verdi,
Beni size getürdi,
Ben anı gördüm, – dedi, –
Qayğum gitdi qalmayu”.

1024. Yehuda aña aydur:
“Ol bilezigi getür –
Görelüm, neye deger,
Seniñ için saqlayu”.

1025. İbn Yamin çıkardı,
Yehuda eline verdi,
“Bu kızıl yaqut”, – dedi,
Qoluna geçirdi gizleyü.

¹ dilemezem – tileymryim, istemeyim;

² qulam – qul insandırım;

1026. Bu kez Rubil durdı,
Yahudada aradı,
Bileziği bulmadı,
Hayran oldu tañlayu¹.

1027. İbn Yamin ayıtdı:
“Oş – girü benle!” – dedi,
Andan Rubile döndi,
Çıqardı aña virü.

1028. Çün Rubil dahi aldı,
Kendi qoluna urdı,
Bir qardaşı aradı,
İstedi bulamayu.

1029. Hep qardaşları aldı –
Kimsede eglenmedi,
İbni Yamine geldi,
Qamusı acebleyü.

1030. Sultan Yusuf buyurdı,
Yeñi saray yaptırdı,
Uzunı qırq arşındı²,
Hem eni de ol deñlü³.

1031. Ya’qub suretin yazdı,
On oğlun bile yazdı,
Her kim⁴ Yusufdan – yazdı,
Qamu anda yazılı.

1032. Ya’qubdan alduğımı,
Qardaşları nitdüğini,
Quyuya bıraquduğımı –
Qamu anda yazılı.

1033. Saray böyle düzeldi,
Yusuf içine girdi,
Pes, qardaşları geldi,
Mısırdı tahlıl⁵ alu.

1034. Andan Yusuf buyurdı,
Qardaşların qıyğırđı⁶,
Ulu döşek yazdırdı,
Ol saraya getirü.

1035. Rubil yuqarı baqdı,
Ol suretleri gördi,
Qardaşlarına dedi:
“Yuqarı baqıñ!” – deyü.

1036. “Nekim bizim işimiz,
Yusufa qılmışımız,
Geçmiş yavuz fi’limiz¹ –
Qamu bunda yazılı”.

1037. Baqub anı gördiler,
Hep cümlesi qorqdılar,
Tutuldı qamu diller,
Söñükleri² titreyü.

1038. Sultan Yusuf buyurdı,
Dürlü nimet getürdi,
Öñlerine qodurđı,
Buyurđı: “Yiyiñ!” – deyü.

1039. Bunlar qamu ağlaşdı,
Kimse aşı baqmadı,
Yusuf bu kez buyurđı:
“Bunlara soruñ”, – deyü.

1040. “Aşı niçün yemezler?
Ağlamaqdan diñmezler?
Bir soruñ – ne görmüşler³ –
Halların añlamayu”.

1041. Pes, bunlara sordılar:
“Aş yemezsiniz”, – dediler,
Bunlar cevap verdiler,
Yalan sözü bişürü⁴:

1042. “Biz kim saraya girdik,
Hep cümlemiz açıqdıq,
Bu suretleri gördük,
Oş⁵ – dururız ağlayu.

1043. Qardaşımız varyıdı,
Ol surete beñzerdi,
Yazıq – anı qurd yedi,
Ta biz qaldıq ağlayu.

¹ tañlayu – taaccip etip;

² arşındı – 0,75 m;

³ ol deñlü – oña teñ, o qadar;

⁴ her kim Yusuf’dan – Yusuf’dan doğğanlar;

⁵ tahlıl – aşlık;

⁶ qıyğırđı – qıçırıp çağırđı;

¹ fi’limiz – ettiklerimiz işler;

² söñükleri – kemikleri;

³ görmüşler – tınmaylar;

⁴ bişürü – pişirip;

⁵ oş – işte, mına;

1044. Bu kez Yusuf buyurdu,
Qardaşların çağırdı,
Ğayrı eve qodurdu,
Bunları ögütleyü.
1045. Dürlü nimet getürdi,
Hem bunlara yedirdi,
Qarınların doyurdu,
Bu kez Yamin yemedi.
1046. Dönüb Yusuf ayıtdı:
“Qamuñuz nimet yedi,
Ol biriñiz yemedi,
Dahi durmaz ağlayu”.
1047. Bu kez Yamin söyledi:
“Ol eve buyur, – dedi, –
Ben anda varsam, – dedi, –
Ol sureti gözleyü.
1048. Qardaşçığım varyıdı
Ol naqışa beñzerdi,
Bunlar aydur: “Qurt yedi!” –
Derler baña qaқыu¹.
1049. Buyur – anda varayın,
Şol sureti göreyin,
Oturub ağlayayın,
Yusuf için qayıru².
1050. Yusuf sıddıq buyurdu,
Pes, Yamin anda vardı,
Varub saraya girdi,
Oturdu biraz ağlayu.
1051. Bu kez Yusuf buyurdu,
Misallımı qıyqırdı:
“Yürü, içine gir”, – dedi,
Amusıyla³ oturu.
1052. “Eger saña baqarsa,
“Kimsin? – deyü sorarsa, –
Kimiñ oğlusın?” – derse,
Aydıvergil⁴ doğru”.
1053. Allah Tañrı buyurdu,
Cebra’ il baña geldi,
– Kendöziñ bildir! – dedi,
Ayrığundan saqlayü.
1054. Misallim durdu vardı,
Amusı qatına girdi,
Yamin baquban gördi,
Sordu aña: “Kimsin?” – deyü.
1055. Aydur: “Habibiy¹, kimsin?
Ayıt, kimiñ oğlusın?
Yusufıma beñzersin,
Asılñ kimdir?” – deyü.
1056. Aydur: “Ben, – der Misallim, –
Yusuf nebiy oğluyum,
Mısırdı sultan bu dem,
Benim atamdır bellü”.
1057. İbn Yamin ağladı,
Misallim aña sordu:
“Niçün ağlarsın?” – dedi, -
Ayıt baña bildirü”.
1058. İbn Yamin ayıtdı:
“Qardaşçığım varyıdı,
Hem adı Yusuf idi –
Tamam saña beñzeyü”.
1059. Aydur: “Sen ağlamağıl,
Benim sözüm añağıl,
Yusuf oğluyum – bilgil,
Qarındaşıñ içerü.
1060. Oldur kim² – seni gördi,
Şam qapusında vardı,
Saña bilezik verdi,
Qalanuña³ getirü”.
1061. Bes, İbni Yamin bildi –
İşte, qardaşın buldı,
Oğundı⁴, yere düşdi,
Örü durdu sevinü.

¹ qaқыu – qaқыştırıp, açuvlanıp;

² qayıru – qayğırıp;

³ amusıyla – emcesi ile,

⁴ aydıvergil – aytaber, ayt yiber;

¹ habibiy – dostum;

² oldur kim – işte o adamlar,

³ qalanuña – qalğanlarğa, ağalarıña;

⁴ oğundı – esi avdı, bayıldı;

1062. Aydur: “Qanı azizim?
Ol benim iki gözüm?
Misallim, tutgil sözüm,
Beni aña qoşduru”.

1063. Misallim durdı vardı,
Atasına bildirdi,
Yusuf siddiq buyurdi:
“Var, anı getür!” – deyü.

1064. Kendözü örü durdı,
Bir halvet¹ eve girdi,
Niqabını giderdi:
“Yamin gelürmi?” – deyü.

1065. Misallim durdı vardı,
Yamin qatına girdi,
Amısına haber verdi:
“Dur imdi, gel, gir!” – deyü.

1066. Bes, Yamin durub vardı,
Ol halvet eve girdi,
Hem qardaşını gördi,
Yere düşti oğnu.

1067. Qaçanki ussi² geldi,
Hem ikisi quçuşdı,
Bunlar onca ağlaşdı,
Feriştelər tañlayu.

1068. Ağlamaqtan durdılar,
Hem biraz yaylaşdılar,
Ayrılib oturdılar,
Bir-birine sevinü.

1069. Andan Yusuf ayıtdı:
“Babam halı ne oldı?”
Qız qardaşını sordı,
Durmaz, sorar çağıru.

1070. Yamin der: “Atan halı –
Büküldi anıñ beli
Düni-gün söyleriydi,
Bir Tañrıya yalvaru.

1071. Gözleri körmez oldı,
Gövdesi durmaz oldı,
Qararı durmaz oldı,
Yusufiçün ağlayu.

1072. Yusuf aydur: “Ben olmasam,
Yegrek¹ idi doğmasam,
Hem bu tahtı bulmasam,
Atam rahmetler görü”.

1073. Bu kez Yusuf buyurdi,
“İmdi sen durğıl, – dedi, –
Qardaşlara var, – dedi, –
Anlar ile oturu”.

1074. İbn Yamin ağladı,
“Qırq yıl ağladım, – dedi, –
Bu saat buldum, – dedi, –
İmdi nite² ayrılı?”

1075. Hem Yusuf aña sorur:
“Evlendinmi? Ver haber.
Oğlan qızın, hem ne var?
Adları nedir?” – deyü.

1076. Yamin aydur: “Evlendim,
Üç dane oğul buldum,
Qamusına ad verdim,
Af³ aliñe³ beñzeyü.

1077. Biri adın “Qurd” virdim,
Hem birine “Qan” dedim,
Birine “Yusuf” dedim,
Adları budur”, – deyü.

1078. Ol Yusuf siddiq sordı:
“Neden verdiñ bu adı?
Ne aceb bu ad? – dedi, –
Mazmunı nedir?” – deyü.

1079. İbn Yamin ayıtdı:
“Ol qardaşlar geldi, –
Seni qurd yedi, dedi,
Qanlı gömlek gösterü.

¹ halvet – kimsesiz yer;

² ussi – esi;

¹ yegrek – eyicerek;

² nite – nasıl etip;

³ af’aline – tabiatına, qılığına;

1080. Bir oğluma “Qurd” dedim,
İkinciye “Qan” dedim,
Üçüncüye “Yusuf” dedim,
Derdiñi unutmayu.

1081. Yusuf aydur: “Sen durgil,
Qardaşlarına varğıl,
Anlaruñle oturğıl,
İşler qılam tedbirlü.

1082. Yükünde sağ¹ gizleyem,
Ben saña oğru deyem,
Hem seni dutsaq² qılam,
Böyle tedbir eyleyü”.

1083. Çün İbn Yamin durdı,
Qardaşlarına vardı,
Bunlar gördi – bilmedi,
Sorarlar “Kimsin?” – deyü.

1084. Aydur: “Ben İbni Yaminim,
Ben ol evden gelürem,
Ol sureti baqaram,
Otururdum ağlayu”.

1085. Qardaşlar aña dedi:
“Saña kim afsun qıldı?
Yüzüñ güneşe döndi,
Geldin bize barq uru³”.

1086. Bu kez ol Yusuf durdı,
Yüzün örtünüb yürdi,
Qardaşlarına girdi,
Dürlü hunlar(?) getürdi.

1087. Ol zaman söylemedi –
Padişahluğa vardı,
Yüzlerini ördtirdi,
Kimseye görünmeyü.

1088. Altı sini⁴ getirdi,
Öglerine qodurdu,
“İkir-ikir⁵”, – buyurdu,
Bir siniye oturdu.

1089. Andan bunlar oturdu,
Yamin yalıñız qaldı,
Aşnı yemedi, ağladı:
“Qarındaşım yoq”, – deyü.

1090. Yusuf aydur: “Yi ta’am,
Saña qardaş ben olam,
Seniñ ile oturam,
Bir sinide aş yiyü”.

1091. Bu kez hep aş yediler,
Soñra hamd eylediler,
Dua-alqış itdiler,
Yusufa qarşu duru.

1092. Bu kez sultan buyurdu,
Altun şinik¹ ketürdi,
Bunları ağırladı,
Bunlar qamu tañlayu.

1093. Sultan Yusuf buyurdu,
Develerin yükletdi,
Altun sağı gizledi,
Bunlara duyurmayu.

1094. Alqış aydub giderler,
Şehirden taşra çıkarlar,
Bir köy bulub qondılar,
“Yusuf çaluşa,” – deyü.

1095. Yusuf bir qaç qula der²:
“Ol qafileyeye³ yetiñ! – der, –
Tutub tez getiriñ! – der, –
Oğruluq oldu!” – deyü.

1096. Çün kişiler atlandı,
Qafileyeye yetişdi,
Bunlarıñ biri çağırdı:
“Ya qafile, dur!” – deyü.

1097. Yahudaya Şem’un der:
“Sultan yavuz iş qılır –
Bizi neden döndürür,
Qafileden ayıru?”

¹ sağ – savut-saba;

² dutsaq – tutsaq, rehin;

³ barq uru – yaşın kibi yaşnap;

⁴ sini – bir soy çanaq;

⁵ ikir-ikir – ekişer- ekişer;

¹ şinik – ölçü savuttı, 9,25 litrlik;

² qula der – qullarğa ayttı;

³ qafile – develer sırası, kervan;

1098. Sordılar: “Şinik almuşsınız,
Kile oğurlamışsınız,
Ayıblı iş qılmışsınız,
İşte geldik araya”.

1099. Bunlar aydur: “Görmedik,
Hiç bir haber bilmedik,
Hem kileyi¹ almadıq
Haberimiz yoq”, – deyü.

1100. Andan bu qullar aydur:
“Ol sağ qızıl yaqutdur,
Qıymeti yüz biñ altındır –
Tez veriñ bize berü!”

1101. Ol Ya’qub oğlanları,
Körüb qorqdı anları:
“Bizi ol bilür Tañrı –
Qamumuz doğru”, – deyü.

1102. Ol vaqt oğrı olanı,
Bir yavuz iş ideni,
Sultan tutardı anı –
İki yıl qulluq qılu.

1103. Kimse anı döğmezdi,
Tutub malın almazdı,
Qulluğın etdirirdi,
Zamanınıñ bekləri.

1104. Qul bunları getirdi,
Develeri çökürdi,
Sultan kürsüye bindi,
Yüklerin araşdırı.

1105. Çuvalların aradı,
Cümle yükün taradı,
Pes, nevbet Yamine geldi,
Sultan aydur: “Baqın!” – deyü.

1106. Arayıcılar geldi,
Anı dahi aradı,
Ol sağı anda buldı,
Pes, sultana gösterü.

1107. Sultan bunlara baqdı,
Ağzın açıb söyledi,
Qatı qatı darıldı,
Qamusını qorqıdu.

1108. “Ben sizi ağırladım,
Çoq tahılları verdim,
Bu işi sizden ummazdım¹,
Oğruluq ide deyü”.

1109. Bunlar qamu utandı,
Başın aşağı qodı,
Beñizleri sarardı,
Qamusı hem titreyü.

1110. Bunlar aydur: “Bulduñuz,
Bu oğlan aslı yavuz,
Ey sultan, işidiñüz –
Yamin aslıdır oğru.

1111. Qarındaşı varıydı,
Hem adı Yusuf idi,
Ol dahi oğrı idi,
Buncılayın bed hulu².

1112. Ol Yusuf oğrı idi,
Dayasında dururdu,
Dört yaşına girdiydi,
Ya’qub girü dileyü.

1113. Ol daya sever idi,
Bir boncağı var idi,
Ferid yaqutdan idi,
Dilim³ altun qıymetlü.

1114. Ol boncağı getirdi,
Yusuf qoluna bağladı,
Yusufi ismarladı,
Atasına digirü.

1115. Tamam bir qaç gün geçti,
Daya ardınca geldi,
Ol boncağı gizledi,
Dayaya göstermeyü.

1116. Ya’qub anı aradı,
Boncağı anda buldı,
Girü dayaya verdi:
“Oğruluq qıldın”, – deyü.

¹ **kile** – ölçü savutu, 40 litr;

¹ **ummazdım** – beklemeden edim;

² **bed hulu** – osal tabiatlı;

³ **dilim** – kesilgen, som (altın);

1117. Gönlünde Yusuf dedi:
“Yalancılar siz”, – dedi, –
Yalan sizlerden çıqdı,
“Qardaşınız qul” deyü.
1118. Ataınız aldatdıñız,
Genc oğlanıñ aldıñız,
Qul, deyüben satdıñız,
Bahasın haram yiyü”.
1119. Bu kez Yusuf buyurdu,
Ol Yamini bağlatdı,
Hem zindana iletdi:
“İki yıl yatsın”, – deyü.
1120. Andan bunlar ayıtdı:
“Aya sultan, bil! – dedi, –
Ya’qub bunı severdi,
Yusuf qardaşı deyü.
1121. İmdi bunı tutmağıl,
Hiç zindana atmağıl,
Bizden birimiz alğıl,
Atamız ağrılayu.
1122. Yusuf aydur: “Kim ola,
Bir yazıqlını¹ qoya,
Yazıqsız bağlu ola?
Ol adillik olmayu!”
1123. Bunlar ümid kesdiler,
Qamu girü döndüler,
Bir yere derildiler,
Oturdılar danışu².
1124. “Geliñ, bir iş qılalım,
Silâh yolun³ alalım,
Biraz içe gidelim”, –
Yahuda böyle deyü, –
1125. Ben bu şehre varayım,
Ol zindana gireyim,
Zindandan çıkarayım,
Zindancıya hayqıru.
1126. Ünüm işidirseñiz –
Qamu hazır olasız,
Kim kelürse qırasız,
Şehirliyi tükedü”.
1127. Hem Yahuda hayqırsa,
Qaqınıb hamle qılsa,
Her kim ünün¹ işitse,
Qırılır, düşer qamu.
1128. Bu fikri Yusuf yerdi,
Danışdıqların bildi,
Kiçi oğluna söyledi:
“Anlara varğıl”, – deyü.
1129. Dedi: “Efraim, varğıl,
Arqalarında durğıl,
Arqasını sığağıl²,
Eliñle duyduymayu”.
1130. Bunlar hep ğafil oldı,
Efraim durub vardı,
Arqasını sığadı,
Kendi küçi dükenü.
1131. Yahuda sakın oldı,
Şöyle bitaqaq qaldı,
Qalanı hiç görmedi,
Acebleşdi tañlayu.
1132. Yahuda afat buşsa³,
İşhad nesli bulunsa,
Arqasını sığasa,
Gider gücü tükenü⁴.
1133. Bunlar aydur: “Ne olduñ?
Sen niçün hayqırmadıñ?
Şehirliyi qırmadıñ,
Qamusını tüketi?”
1134. Yahuda aydur: “Durun,
Acib iş oldı – biliñ,
Bir oğlan geldi, biliñ –
Benim arqam sığayu”.

¹ yazıqlı – günahlı;

² danışu – qonuşıp;

³ silâh yolun – soğuş, uruş yolunu;

¹ ünün – sesini;

² sığamaq – sıypamaq;

³ buşsa – açuvlansa, öfkelense;

⁴ tükenü – tükenip, bitip;

1135. Bunlar işidüb acebler:
“Bu şehirde peyğamber var”.
Qamusı söylesdiler,
Oş bu işi tañlayu.

1136. Sultan bir kişi saldı,
Bunları qamu derdi,
Hep qatına getirdi,
Heybet birle qorqıdu.

1137. Aydur: “Şöyle sanırsız, –
“Bizden güçlü yoq”, – dersiz, –
Eger beni görseñiz –
Kendiñizi unudu”.

1138. Bu kez ol Yusuf durdı,
Qaqıyub köşkün urdı, –
Saray qamu titredi,
Yığılmağa yaqlaşu.

1139. Saray şöyle pek idi, –
Diregi mermer idi,
Şol qadar kim titredi, –
Öldi bunlar qorqışu.

1140. Yusuf der: “Hayqırmadım,
Atañız ağırladım,
Yohsa qamu qıradım,
Bir kimseñiz qomayu.

1141. Ben sizi ağırladım,
Biriñiz oğrı buldum,
Ben ol Yamini dutdım
Suçı için qımayu”.

1142. Bunlar qamu yalvardı,
Çün Yusuf . . . Vardı,
Qamusı taşra çıqdı,
Birbirine söleşü.

1143. Bes, Yahuda ayıtdı:
“Siz imdi varıñ, – dedi, –
İbni Yamin tutuldı,
Atamıza duyduru.

1144. Ben şehirde olam
Biliñ – Yamini alam,
Almazam – bunda ölem,
Atama görünmeyü”.

1145. Bunlar gidüb vardılar,
Tamam eve girdiler,
Ya’qubı hem gördiler,
Biribirin quçışu.

1146. Ya’qub bunlara sordı:
“İbni Yamin gelmedi,
Yahuda görünmedi,
Geliyorlar mı?” – deyü.

1147. Oğlanları söyledi:
“İbni Yamin gelmedi,
Ol sultan anı tutdı:
“Oğruluq itdin”, – deyü”.

1148. Ya’qub bunı işitdi,
Düşüben¹ aqlı gitdi,
Oğlanların sekitdi,
Qaqıyuban soqranu²:

1149. “Siz gözle gördünüz mi?
Elinden aldıñız mı?
Haqqat bildiniz mi?
Oğruluğımı görü?”

1150. Oğlanları ayıtdı:
“Tahqiq bilmeziz, – dedi, –
Yüki içre bulundu
Bir altun kile gizlü.

1151. Bize inanmazsañız,
Qafileden sorasız,
Andan bellü bilesiz,
Biz olduq bunda doğru”.

1152. Ya’qub aydur: “Ol qaldı,
Yahudaya ne oldı?”
Bunlar aydur: “Ol qaldı,
Yamini alam deyü”.

1153. Ya’qub aydur: “Umaram,
Sübhanımdan dilerem,
Üç oğlum bile görem,
Göñlüm sizi umanu”.

¹ düşüben – yıqılıp;

² soqranu – sögüp;

1154. Oğulları sordılar:
“Cevab virgil, ya muhtar,
Sen nice verdin haber
Bize dahi bildirü?”
1155. Ya’qub bunlara dedi:
“Benim qayğım pek artdı,
Her musibet kim geldi –
Soñu ferahlıq dudu¹.
1156. Hem Kelâmullah demiş:
“Hiç ümid kesme! – demiş, --
Ummayan – kâfir!” – demiş,
Qur’an içinde bellü.
1157. Ben de ümid kesmiyem,
Haq emrini basmayam,
Tamu içre qalmayam,
Umid tutam umanu”.
1158. Ya’qub bu sözi dedi,
Oğlanlar aceblendi:
“Qırq yıldır Yusuf adı
Dilinden gitmez, – deyü. –
1159. Ne sen anı bilirsün?
Neçük yüzün görersün?
Heman gözsüz qalursın –
Düni küni ağlayu?”
1160. Ya’qub bunu işitdi,
Örü durub ah itdi,
Ahı göklere yetdi –
Ferişteler ağlayu.
1161. Pes, Ya’qub durub vardı,
Hasret oduna² yandı,
Ol qadar kim iñledi –
Tağlar taşlar ağlayu.
1162. Canavarlar, melekler,
Deñizdeki balıqlar,
Mü’minler, munafıqlar –
Hep Ya’quba ağlayu.
1163. Pes, Ya’qub dua qıldı,
Halıqına yalvardı,
Cefa canına irdi:
“Canımı alğıl”, – deyü.
1164. “Ya benim canım alğıl,
Ya Yusufum bildirgil,
Şol beni ağlatmağıl –
Taquatım bitdi”, – deyü.
1165. “Yusufa hasret oldum,
Oş iki gözsüz qaldım,
İki qatı büküldüm,
Allahım, meded!” – deyü.
1166. “Bir oğlum sultan aldı,
Birisi anda qaldı,
Yusufum bilmem n’oldu,
Derdim evç oldu¹”, – deyü.
1167. Duası qabul oldı,
Ya’quba elçi geldi,
Bu sözler tamam oldı,
Geldi bir söz söyleyü.
1168. Bir gün Azra’il geldi
Ya’quba selâm verdi,
Ya’qub ağlayıb sordı:
“Yusufum nitdiñ?” – deyü.
1169. “Yusuf canın aldım mı?
Yohsa dahi dirimi?
Qandaligin bildin mi?
Değil baña bildirü”.
1170. Azra’il der: “Almadım,
Sağlığı ola ma’lüm,
Qandaligin ben bildim
Anuñ maqamı bellü –
1171. Yusuf padişah oldı,
Allahı yariy qıldı²,
Ulu devlete irdi,
Nimet içre oduru”.

¹ **dudu** – tutup, olup;

² **oduna** – otuna, ateşine;

¹ **evç oldu** – çoqlaştı;

² **yariy qıldı** – yardım etti;

1172. Ya'qub ikinci sordu:
"Yusuf qandadır? – dedi, –
Baña aytgil, – dedi, –
Ben dahi bilem bellü".
1173. Andan Azra'il aytdı:
"Demeklik¹ buyrulmadı,
Baña haq ismarladı –
Sen yaqında qavışu".
1174. Ya'qub anı işitdi,
Yüzün mihraba urdı,
Zarı-zarı ağladı:
"Benüm Yusufum", – deyü.
1175. "Ey benim gözüm nuri!
Aya, benim nefsim hüri!
İbni Yaminim qodı,
Çoq arzum Yusuf", – deyü.
1176. "Aya, gönlüm yemişi!
Dolduran doquz yaşı,
İbni Yaminim eşi –
Görmecem Yusuf", – deyü.
1177. "Gözlerim görmez oldı,
Qayğudan gönlüm doldu,
Sarardı, beñzim soldı,
Seniñ için ağlayu.
1178. Qardaşların geldiler,
Seni benden aldılar,
Beni çoq ağlatdılar:
"Qurda² yedirdik", – deyü.
1179. Benden ayrılıb gitdiñ,
Beni çatı unutdiñ,
Haberin sen yıratdiñ,
Hiç baña bildirmeyü.
1180. Ben qorqaram kim – ölem,
Hem seni hiç görmeyem,
Ahiri hasret qalam", –
Deyib düşdi oğnu.
1181. Durdı Ya'qub, oturdı,
Oğlanların hep derdi:
"Yusuf ölmedi, – dedi, –
Gidermisiz isteyü?"
1182. Oğlanlar aydur: "Nolduñ?
Yine sen haber bildiñ,
Ağlayu helâk olduñ,
Hiç anı unutmayu.
1183. Yusufdan ümid kesgil,
Ayu anı añmağıl,
Yazıqdır, ağlamağıl,
Kendiñi ögütleyü".
1184. Aydur: "Ümid kesmezem,
Ağlamaqdan diñmezem,
Halıqımdan dilerem –
Getire vere girü".
1185. Yine Ya'qub aytdı:
"Ol quvvetiñ sır, – dedi, –
Hiç kimseye vermedi,
Yaminim getirmeyü.
1186. Yahuda bir hayqırça,
Ya Şem'un aya ursa,
Cümleñüz hamle qılsa,
Mısır halqın qorqıdu.
1187. Hisarını yıqsañız!
Çerisini qırçañız!
Oğlumu qurtarsañız!
Alıb baña getirü".

(Devamı bar)

¹ **demeklik buyrulmadı** – aytmağa Allah buyruq bermedi;

² **qurda yedirdik** – qaşqırğa aşattıq;

“Günsel” Ensiklopedyası

Qırımiy İbrahim bin Haqmehmed efendi (ö. 1593)

Lenara İzzetova*

Qırımiy İbrahim bin Haqmehmed efendi (“Tatar Şeyh” İbrahim efendi, ö. 1593) – XVI. asır Qırımlı alim ve mutasavvıflarındandır.

Kendi zamanının olduqça tanınğan alim ve şeyhlerinden olğan bu zat üzerine, teessüf ki, bugünge qadar esaslı araştırmalar yapılmığan, onuñ hayatı, faaliyeti ve eserlerine dair malümat ise çoq dağınıq bir halda bulunmaqdadır. Bu qaynaqlardan elimizde bulunğan qısımınñ qısqa bir cedveli maqalemizniñ soñunda ilâve olunır eken, yazımızğa keçmezden evvel, bularnı bir qaç sözle tanımaq ister edik.

“Tatar Şeyh” haqqında malümat bulundırğan eserleniñ arasında eñ eski ve, ehemmiyeti baqımından, ilk evvelâ elge alınacaq eser – XVIII. asır Osmanlı tarihçilerinden Seyyid Muhammed Rızanıñ (ö. 1756) qalemine ait olğan ve ortaçağ Qırımınñ tarihi üzerine yazılğan eñ qıymetli eserlerden qabul olunğan “Es-Sebu’s-seyyâr fi ahbâr-ı mülûki’t-tatar” adlı meşhur bir eserdir⁽¹⁾.

Künümüzge biraz yaqın olğan eki mühim menba daha – XIX. asır soñu – XX. asırnıñ başında tertip olunğan ve kendi türünde – bio-bibliografya alanında – abide eserlerden sayılğan Mehmed Süreyyanıñ “Sicill-i Osmânî” tezkiresi (4 cilt: İstanbul, 1890/91 – 1899(?))⁽²⁾ ve – bu eserni ayrıca kayd etmelimiz – büyük bio-bibliografya alimi Bursalı Mehmed Tahiriñ “Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri” adlı eseridir (İstanbul, 1919 (ayrı kitap şeklinde ilk basqısı))⁽³⁾. Bu devirde yazılğan daha bir eserni añmaq kerek ki, Şerafeddin adlı bir müellifniñ kene de İstanbulda neşir olunğan “Yeni Mecmua” da (N44, 16 Mayıs 1918) bastırıldığı “Kırım’dan Yetişen Türk Alimleri” başlıklı maqalenidir⁽⁴⁾.

“Tatar Şeyh” İbrahim efendige dair malümatnı 1920 senelerine de ait bir yazıda rastkelemiz, bu defa – tanınğan rus alimi türkşinas V. A. Gordlevskiyniñ 1927 senesi Leningrad şehrinde bastırğan “Yalta Şehrindeki Şarq Müzeyi Elyazmaları” serlevhalı bir maqalesindedir⁽⁵⁾.

Daha bir qaç yazı – II Cihan Muharebesinden soñra dünya yüzü körge yazılardır. Bulardan ilk evvelâ, ve ayrıca kayd olunacaq – belli Qırımlı tarihçi Abdullah Soysalınñ doğrudan-doğru “Tatar Şeyh”niñ şahsieti üzerine yazğan ve 1961 ve 1964 seneleri “Emel” dergisinde bastırıldığı eki maqalesidir⁽⁶⁻⁷⁾. İbrahim efendi haqqında bir madde Müstecip Ülküsalnıñ meşhur “Kırım Türk-Tatarları” adlı kitabında (İstanbul, 1980) da bulmaq mümkündür⁽⁸⁾.

Nihayet, mevzumızğa dair malümat bulundırğan eñ soñki menbalar – belli türk alimleri Cemal Kurnaz ile Halil Çeltikniñ “Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı” adlı çoq qıymetli eserleri (eki basqı: 1999⁽⁹⁾ ve 2000⁽¹⁰⁾) ve Kemal Çapraznıñ 1996-da “Yesevi” dergisindeki (Sayı: 35) bir yazısı⁽¹¹⁾.

Aşağıdaki maqale – işte, bütün bu qaynaqlardaki “Tatar Şeyh” İbrahim efendige dair bilgileri bir arağa toplamaq maqsadı ile yazılğan bir maqaledir.

İbrahim efendiniñ Qırım da doğğanı bilinse de, doğduğu yılı ve tam yeri bilinmemektedir. Seyyid Muhammed Rıza kendi eserinde, ileride tanılacaq şeyhniñ dünyağa kelmesine dair qısqa bir rivayetke yer bere. Bu rivayetke köre, İbrahim efendiniñ babası Haqmehmed efendi de, meşhur alim ve mutasavvıflardan olup, ailesi ile Deşt-i Qıpçaqniñ bir şehrinde (?) yaşay eken. Bir gece o, kerikli ibadetleri yaptıqtan soñra, yuquğa dala ve tüşünde nurlu bir pirniñ oña Qur’an-i Kerimniñ bir cüzünü¹ taqdim etkenini köre. Uyanğanınen, Haqmehmed efendi bu tüşnü kendi pirine añlata. Şeyh teren-teren tüşüngen soñ: “Marifetli sülâleñizden bir alim meydana çıqacaq”, – dep manalı ve sevindirici sözlerle tüşnü tabir

* QDSPİ Qırımtatar tili ve edebiyatı kafedrasınıñ ocası.

ete. Haqiqaten de, Haqmeahmed efendi Deşt-i Qıpqıaqtan Qırımğa köçken soñ, ileride meşhur olacaq oğlu İbrahim doğa.

A. Soysalınñ bergen malümatına köre, ilk tahsilini vatanınıñ paytahtı olğan Bağçasaray şehrinde, Qırım Hanı “Taht alğan” Devlet Geraynıñ (1551–1577) zamanında, Türkiyeden Qırımğa kelgen bir alimden alğan İbrahim efendi, oquvına devam etmek için İstanbulğa kelmege niyetlene. Onuñ İstanbulğa kelmesi ve anda bulunmasına dair bazı tafsilâtları kene de “Es-Sebu’s-seyyar”dan öğrenemiz. Seyyid Muhammed Rızanıñ eserinden alınğan bilgilere köre, İbrahim efendi tahsilini devam ettirmek için İstanbul, Hicaz² ve, ayrıca, Kâbeni ziyaret etmege pek arzulay eken, lâkin, deñiz yolunuñ tehlikeli olğanı için, qarşıdaki memleketniñ (Anadolunuñ) yalısına keçmek oña havflı körüne. Tanış bir gemiciden, geminiñ denizniñ o bir tarafına macerasız keçmesi Allahnıñ yardımı ile bir şeyhniñ maneviy quvvetine bağı olğanını öğrengen İbrahim efendi, bir gece, tüşünde gönül ferahlatıcı bir ses eşite. İlâhiy alemden kelgen bu ses: “Qalbiñniñ derdine deva (derman) berecek zat – maharetli tabip, hastalıqlarıñ (maneviy hastalıqlarıñ – L. İ.) şifahanesi olğan Konstantiniyede³ seccadede oturğan mübarek bir şeyhtir”, – dey. İbrahim efendi uyanğanınen: “Ne güzel bir yuqu”, – dep İstanbulğa ketmege kesin karar bere ve rahat-rahata Qırımdan çıqa.

İstanbulğa kelgen İbrahim efendi, biraz vaqt deñiz musafirhanesinde qaldıqtan soñra, İstanbuldaki halvetiye tariqatı⁴ meşhur şeyhlerinden Filibeli Nureddinzadeniñ⁵ huzurına kele ve onuñ ayaqlarına tüşüp, böyle büyük bir pirniñ sevgisini qazanmaq istedigini bildire.

Nureddinzade İbrahim efendini dergâhtaki dervişlerden tanıştıra, soñra ise, musafirniñ sarı yüzü ile suvuq nefesinden aşq ve dert sahibi olğanı ve uzun bir yol keçkenini añlap, oña rahatlanmağa vaqt bere. Şu arada İbrahim efendi ve etraftaki dervişler şeyhniñ bir nasihatına şahit olalar. Bu nasihat: “Başta içiñizdeki qızğınlıq ve nefretni yoq etiñiz”, – manadaki bir nasihat edi.

Nureddinzadeniñ tekkesinde belli bir müddet qalıp tahsilini tamamlagan İbrahim efendi, mürşidinden hilâfet alaraq Qırımğa qayta.

Vatanında o Devlet Geray Hannıñ yanında buluna. Devlet Geray, alimniñ zekâ ve bilgisine hayran olup, çeşitli meselelerde onuñ ile aqıl tanışa ve, fikir ile tevsiyelerine ehemmiyet berip, onu bir sıra mühim vazifelerde bulundıra. Qırımda İbrahim efendiniñ pek çoq şagirtleri de peyda ola. Bularnıñ arasında, kene de A. Soysalınñ yazdıǵına köre, Devlet Geraynıñ oğulları – Ğazi Geray (ileride meşhur Qırım Hanı, şair ve bestekâr II Ğazi Geraydır (1554–1607; hanlıǵı: 1588–96, 1596–1607), Mehmed Geray ve digerleri de bulunmaqtalar.

Bir qaç seneden soñra – A. Soysalınñ yerli bir tahmini ile, Devlet Geraynıñ vefatından (1577) soñra ola bilir – İbrahim efendi ikinci kere İstanbulğa kele. Seyyid Muhammed Rıza İbrahim efendiniñ Qırımdan ketmesini, onuñ o zaman Qırımda yüz bergen qarışıqlıq ve zülümlerniñ qarşısında kendisini küçsüz hiss etkeni ile añlata.

İstanbulda İbrahim efendi Küçük Ayasofya

İstanbul. Küçük Ayasofya Camisi.

Foto: Kâzım Zaim

Zaviyesinde /tekkesinde/ halvetiye şeyhi oldu. Aynı zamanda Sultan Ahmed (bazı kaynaklarda: Fatih veya Sultan Mehmed) Camisinde ezberden Qur'ân-ı Kerimniñ tefsiri⁶ ile meşğul oldu, başka naqliy ilimlerden oğraştı. Camilerde vaaz etkenine ve, ayrıca, Küçük Ayasofya Medresesinde hocalıq yapqanına dair de bilgiler bardır⁷. Şeriat ve Muhammed (s.a.v) peyğambeniñ sünnetine çoq sadıq olğan İbrahim efendi, çalıştığı ilimlerniñ ilerlemesine büyük hisse qoşqan oldu. Meşhur alim zamanınıñ Osmanlı Sultanı III Muradniñ (1574–1595) tarafından da rağbet körüp, padişahniñ emri ile Şimaliy Dobrucadaki⁸ Babadağı qasabasına yollanılıp, anda Çorlu Ay Begi tarafından çıkarılğan fesat ve adaletsizlikleri yoq etmek ile vazifelendirilgen edi. Bu vazifeni muvaffaqiyetle becerip, İbrahim efendi kene İstanbulğa qayta ve eski vazifelerine devam ete.

İstanbulda “Tatar Şeyh” namı ile tanılğan İbrahim efendi 1593 senesi, şeyhlik yaptığı Küçük Ayasofya Zaviyesinde vefat etti. Ölümünüñ küñüne dair biraz farklı bilgiler bardır ki, bazı kaynaklarğa köre bu hadise 12 Cumadelahire/ 16 Mart'ta oldu (Antoloji), bazılarda ise – Şevval/İyül ayı kösterilmektedir (“Sicill-i Osmânî”). (Vefatına oğlu Şeyh Afifeddin efendiniñ⁹ yazğan (tüşürgen) bir tarihi (hronogramması) da küñümüzge yetkendir¹⁰.) Mübarek qabriniñ bulduğu yer – İstanbulniñ Edirne Qapısı tışındaki Sırt (bazı kaynaklarda: Mert) Tekke civarında, mürşidi Filibeli Nüreddinzade efendiniñ yanındadır.

Arapça güzel bilgen ve şairane bir mizac sahibi olğan İbrahim efendi tefsir ve hadis ilimlerinde mutehassis olup, bir çoq eserlerniñ müellifi olaraq bilinmektedir. Eserlerinden bazıları şulardır:

1. “Tefsir-i Sûre-i Nûr”: Qur'ân-i Kerimniñ “Nur” suresine (№24) qadarki qısmınıñ (“Nur” suresi de dahil) tefsiri.

2. “Şerh-i Hadis-i İnnallâhe Teâlâ A'tâni Seb'a'l-Mesâni...”

3. “Medâricü'l-Meliki'l-Mennân fi Beyân-ı Ma'ârici'l-İnsân”: Qur'ân-ı Kerimniñ “Haşr” suresiniñ (№59) soñundaki ayetleriniñ tefsirinen beraber tasavvuf sırlarından bazılarını açıklğan bir eserdir. Bu kitapniñ bir nushası Süleymaniye kütüphanesinde Aşır Efendi qısmında 1135 numarada qayıtlıdır.

4. “Hâşiyetü'l-'Ale'l-Câmi”: “Ale'l-Câmi” eserine bir haşiye¹¹.

5. “Mevâhibü'r-Rahmân fi Beyân-i Merâtibi'l-Ekvân”: Tasavvufiy mahiyetteki bu eserde Osmanlı Sultanı III Muradniñ şarq seferine dair de bahisler bardır.

Elimizde olğan malûmatqa köre, İbrahim efendiniñ bu eserlerinden hiç birisine basılğan ve ne de öğrenilgendir.

Bibliografya:

⁽¹⁾ Seyyid Muhammed Rıza. Es-Sebu's-seyyâr fi-ahbâr-ı mülûki't-tatar / Nşr.: Kâzimbek. – Qazan, 1248/1832, – S. 103–104.

⁽²⁾ Süreyya, Mehmed. Sicill-i Osmânî / Yayına Hazırlayan: Nuri Akbayar; Eski Yazıdan Aktaran: Seyit Ali Kahraman. (6 cilt) – İstanbul, 1996. – S. 55 (C.1), 747 (C.3) (Yañı basqı).

⁽³⁾ Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlılar Zamanında Yetişen Kırım Müellifleri / Haz. Mehmed Sarı. – Ankara, 1990, – S. 9, 56.

⁽⁴⁾ Şerafeddin. İbrahim Efendi / Kırım'dan Yetişen Türk Alimleri // Yeni Mecmua (İstanbul), N 44 (16 Mayıs 1918). Bu eserniñ soñki basqısı için, baq: Şerafeddin. İbrahim Efendi / Kırım'dan Yetişen Türk Alimleri / Haz. İsmail Akçay // Emel, Sayı: 203 (Temmuz – Ağustos 1994), S. 17.

⁽⁵⁾ Гордлевский В. А. Рукописи Восточного Музея г. Ялты // Доклады Академии Наук СССР (ДАН). – Ленинград, 1927, №10.

⁽⁶⁾ Soysal, Abdullah Zihni. Kırım'da Yetişen Büyükler. İbrahim Efendi bin Hakmehmed Efendi // Emel, Sayı: 7 (Kasım 1961), S.23–24.

⁽⁷⁾ Soysal, Abdullah Zihni. Kırım'da Yetişen Büyükler. Kırımı İbrahim Efendi // Emel, Sayı: 23 (Temmuz –Ağustos 1964), S. 5–7.

⁽⁸⁾ Ülküsal, Müstecib. Kırım Türk -Tatarları (Dünü – Bugünü - Yarımı). – İstanbul, 1980. – S.122

⁽⁹⁾ Kırım Türk-Tatar Edebiyatı / Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi. C. 13. – Ankara, 1999. – S. 256.

⁽¹⁰⁾ Kurnaz C., Çeltik H.. Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı. – Ankara, 2000. – S. 70.

⁽¹¹⁾ Çapraz, Kemal. Kırım'ın Büyük Önderi Yesevi'de // Yesevi, Sayı: 35 (Kasım 1996), S. 22–23

Açıklamalar:

¹ **Cüz**– Qur'an-i Kerimniñ otuzda bir kısmı.

² **Hicaz** – Arabistanda muqaddes Mekke ve Medine şehirlerinin bulunduğu bölge.

³ **Kostantiniye**– Konstantinopol, 1453 senesinden sonra ise – İstanbul şehriniñ eski adı.

⁴ **Halvetiye tariqatı** – adını kurucusı sayılğan meşhur mutasavvıf Ebu Abdullah Siracüddin Ömer bin Ekmelüddin Lahçiy el-Halvetiyden (ö. 1397, Tebriz) alğan bir tariqattır, türkiy toplumına eñ ziyade tesir etken tariqatlardan biridir.

⁵ **Filibeli Nureddinzade (Nureddinzade Muslihuddin, 1502–1573)** – büyük Osmanlı alim ve velilerindendir.

⁶ **Tefsir**– Qur'ân-i Kerimniñ açıklaması ilmi.

⁷ Küçük Ayasofya Medresesi hocalarından daha bir Qırımlı şeyhniñ adı bilinmektedir: *Qırımiy İsa efendi* (ö. 1031/1621–22).

⁸ **Dobruca** – bugünkü Romanyanıñ şimaliy ve Bulğaristanıñ cenübiy qisimlerinden bazılarını içine alğan tarihiy bir bölge.

⁹ **Afifeddin efendi (Şeyh Abdullah Afifeddin efendi, ö. 1050 /1640)** – “Tatar Şeyh” İbrahim efendiniñ oğlu, Kefe müftüsü, şeyh, alim ve şair.

¹⁰ Bu hronogrammaniñ tarih mısrasındaki («“Şeyh-i kâmil” dediler hem de “Şeyh-i ekmel” dediler») “şeyh-i kâmil” ve “şeyh-i ekmel” terkipleri, ebced hesabı ile (aynı haflerden ibaret olğanları sabebinden) musaviy olup, 1001 sayısını bereler (baq: Ş=300, Y=10. Hı=600, K=20, A=1. M=40. L=30. Toplam: 1001). Hicriy 1001 senesi ise milâdiy 1592/1593 senelerine rastkelmektedir.

Ebced hesabı – arap harf ve raqamlarınıñ özara münasebetlerine esaslanğan bir hesaplamadır. Tarih tüşürme sanatı, işte, bu hesaplama üzerinde kurulğandır.

¹¹ **Haşiye** – sahife kenarları ya da altında yazılğan izah; bir kitapniñ izahını bulundurğan yazı.

Qırımtatarca'nıñ Tercümeli İmlâ Qılavuzı

Hazırlağan Kemâl Qoñurat

borclandır –maq	1) заставить залезть в долги; 2) ком. вносить в дебет	boşal –maq	1) опорожниться; 2) увольняться; 3) впадать (<i>в море – о реке</i>)
borclu	1) должник; 2) должный, обязанный	boşalış, boşaluv	I. 1) опорожнение; 2) увольнение; II. спускной, сливной, сточный
borda	борт (судна)	boşalt –maq	1) опорожнять; 2) разрядить, выпустить заряд
bordala –maq	1) брать на абордаж; 2) пришвартоваться	boşaltım	выделение, экскреция
bordo	1) бордо; 2) бордовый	boşaltma	1) разгрузка, слив, спуск; 2) сливной, спускной, разгрузочный
borduq	бурдюк для вина	boşan –maq	1) освободиться от содержимого; 2) испражниться; 3) иметь оргазм
borğu	горн, сигнальный рожок	boşanma, boşanuv	испражнение (<i>акт</i>)
borğuci	горнист	boşaş –maq	ослабеть, расслабиться, расшататься
borğula –maq	трубить	boşaşmadan	не расслабляясь
borium	<i>хим. см. bor II</i>	boşaşmağan	неослабевающий (<i>интерес т.п.</i>)
borla	1) дикий виноград; 2) виноградник	boşaştır –maq	дать ослабеть, расслабиться
borla –maq	белить (<i>стены</i>) мелом	boşaşma boşaşuv	ослабление, расслабление, разрядка (<i>напряженности</i>)
borlan –maq	быть белёным мелом	boşboğaz	пустобрех, болтун
borlu I	содержащий мел	boşboğazlıq	болтливость
borlu II	серый (<i>масть лошади</i>)	boş-boşuna	впустую, зря
bor qıctıqan	<i>бот.</i> яснотка	boşböğür	<i>анат.</i> повздошная область
borsa	биржа	boşçarış	<i>разг.</i> суета
borsacı	биржевой делец	boşgezer	праздный гуляка
borsu –maq	бродить, киснуть	boş inam	суеверие
borsuq	<i>зоол.</i> барсук	boşla –maq	1) пустить на самотек (<i>дела</i>); 2) предоставить самому себе (<i>ребенка</i>)
borsuqağaç	<i>бот.</i> тис	boşluq	1) пстота; 2) полость; 3) вакуум; 4) пространство; 5) пустырь
borsuqbaş	<i>разг.</i> быстро засыпающий	Boşnaq	житель Боснии, босниец
borsut –maq	дать, допустить прокиснуть	boşqafa	пустоголовый
borşç	борщ	boşta	1) на свободе; 2) без работы
bortaş	<i>мин.</i> кальцит	boştan-quru	попусту, зря
bortopraq	<i>мин.</i> каолин	boştarhan [x]	<i>разг.</i> именованный, но бедный
boru	труба	boştaqav	<i>разг.</i> разгильдяй
boruçıq	трубка (<i>тж анат.</i>)	boşuna	1) зря, впустую; 2) тщетно
borul	ствол (<i>орудия, шахты</i>)	bot	<i>мор.</i> бот
borula –maq	1) придать трубчатую форму; 2) заключить в трубу, каптировать	botla	верблюжонок (<i>старше 6 месяцев</i>)
borulama	<i>тех.</i> каптаж	botala –maq	родить (<i>о верблюде</i>)
borulav	<i>тех.</i> тубинг	botalaq	верблюжонок
borulu	с трубой; трубчатый	botanika	ботаника
boruquyu	буровая скважина	botanikçi	ботаник
borusım	трубчатый, трубообразный	botam /bâtâm/matam	мой миленький
boru-tökme	труболитейный	botaqan	верблюжонок (<i>до 6 месяцев</i>)
bosağa	порог (<i>двери</i>)	botlaq	<i>бот.</i> топинамбур
bosalaq	1) щенок-сосунок; 2) бутуз	botqa	каша
bostan	огород; овощной поля	botqaci	кашевар
bostancı	огородник; овощевод		
bostancılıq	огородничество		
boş	1) пустой, порожний; 2) свободный		
boşa	впустую (зря)		
boşa –maq	1) опорожниться; 2) опустеть; 3) отпустить на свободу		

botuqla –maq	играться (<i>с ребенком</i>), тереть, щекотать	boynuzla –maq	1) бодать; 2) наставить рога (<i>мужу</i>)
boy	1) рост; 2) высота; 3) длина; 4) стан, фигура	boynuzlat –maq	сделать рога носцем (<i>мужа</i>)
boya	краска	boynuzli	рогатый; рога носец
boya –maq	красить	boynuzli qoñuz	жук-усач
boyası	красильщик	boynuzli quş	<i>зоол.</i> рогатая паламедея
boyacılıq	занятие красильщика	boynuzot	<i>бот.</i> морозник
boyagözesi	<i>биол.</i> хроматофора	boynuzsım	роговидный
boyahane [x]	красильня	boynuzsız	безрогий
boyakireç	известковый колер	boynuzsımıt	рогалик
boyal –maq	быть покрашенным	boynuztıstiler	<i>зоол.</i> рогозубы
boyala –maq	раскрашивать	boyotu	<i>бот.</i> тмин
boyalan –maq	быть раскрашенным	boyskaut	бой-скаут
boyalav	мазня (плохая картина)	boysun –maq	подчиниться, покориться
boyalavcı	мазилка (плохой художник)	boysundur –maq	подчинить, покорить
boyalı	крашеный, окрашенный	boysundırıcı	1) покоряющий; 2) покоритель
boyama	1) крашение; 2) крашенный	boysundıruv	подчинение; покорение
boyan –maq	1) быть покрашенным; 2) краситься, мазаться	boysunğan	покорный
boyanış	окраска (тон)	boysunğanlıq	покорность
boyanti	окрашенность, оттенок	boysunıq	подчиненный <i>кому-л.</i>
boyantılı	окрашенный (<i>стилистически</i>)	boysunmağan	непокорившийся
boyaqurt	<i>зоол.</i> кошениль	boysunmayuv	неподчинение
boyar	<i>см.</i> <i>bayar</i> боярин	boysunmaz	непокорный
boyasız	1) без краски; 2) неокрашенный	boysunmazlıq	непокорность
boyasuv	<i>текст.</i> протрава	boysunuv	подчинение
boyat –maq	дать покрасить	boyun	шея, шейка
boyatahta [x]	палитра (художника)	boyuna	I. 1) в длину, вдоль; 2) продольный, -о; II. всюду
boyatıl –maq	быть покрашенным	boyunaltı bezi	<i>анат.</i> зубная железа
boya yağı	олифа	boyunbav	1) ошейник; 2) разг. галстук;
boyavcı	<i>см.</i> <i>boyalavcı</i> мазилка	boyunca	1) вдоль, во всю длину; 2) на протяжении
boy bost	стан, фигура	boyunçiq	шейка (<i>тж. анат.</i>); горлышко
boysa	во весь рост; взрослый	boyunduruq	ярмо (<i>тж. перен.</i>)
boysan	высокого роста	boyunlıq	1) ожерелье, колье; 2) шарф
boydaq	1) холостой; 2) холостяк	boyunsa, moysa	хомут
boydaqlıq	холостяцкая жизнь	boyunсал	<i>анат.</i> шейный
boydaş	одного <i>с кем-л.</i> роста	boyut	измерение, размеры
boykot	бойкот	boz	1) цвета земли, серый; 2) целинный (<i>о земле</i>)
boykotçı	участник бойкота	boz-, bozar	1) (ис-) портить; 2) нарушить; 3) наносить поражение; 4) разменять (<i>деньги</i>); 5) лишить невинности; 6) исказить
boyla –maq	1) мерить глубину воды в рост; 2) ходить из конца в конец; 3) тянуться вдоль чего-л.	boza	буза (<i>напиток</i>)
boylam	<i>геогр.</i> долгота	bozacı	изготовитель, продавец бузы
boylama	1) продольный; 2) погонный	bozala –maq	бузить (<i>спьяну</i>)
boylan –maq	1) вытянуться (<i>ростом</i>)	bozalaq	бузотер
boylaş –maq	становиться по ранжиру	bozaltın	платина
boylaşım	иерархия	bozar –maq	стать серым, серовато-бледным
boylaştır –maq	1) расставить по ранжиру; 2) соотносить	bozart –maq	делать серым (лицо)
boylat –maq	<i>страд. от</i> <i>boylamaq</i>	bozbaqal	<i>зоол.</i> рябинник
boylu	1) какого-л. роста; 2) высокий	bozbörü	серый волк (<i>как тотем</i>)
boylu-bostlu	высокого роста и стройный	bozca	сероватый
boyna	<i>разг.</i> скотобойня	bozdur –maq	<i>побуд. от</i> <i>bozmaq</i>
boynuz	рог(а)	bozğun	I. 1) поражение, разгром; 2) расстройство, разлад; II. 1) разгромленный; 2) испорченный, рас-
boynuzburun	<i>зоол.</i> носорог		
boynuzborğu	охотничий рожок		
boynuzçiq			

bozğuncı	строенный 1) пораженец, паникер; 2) пораженческий	böhten	1) клевета; 2) клеветнический
bozğuncılıq	пораженчество	böhtenci	клеветник
bozğunlıq	1) поражение; 2) паника	bök	бок, боковина
bozla –maq	реветь (<i>о верблюде</i>)	bökür	бок, повздошная область
bozlaq	I. сероватый	bökür –mek	мычать
bozlaq	II. протяжный напев	böksü –mek	1) распухнуть, вздуться; 2) протухнуть
bozmadde	серое вещество	böksügen	тухлый
bozqr	1) степь; 2) светло-серый (конь)	böksümen, böksün	рёбрышки (часть туши)
bozqr toğanı	зоол. степной лунь	böl –mek	1) по-, разделить; 2) отделять
bozqurt	серый волк (<i>мотем</i>)	böldür(t) –mek	заставить по-, разделить
boztavşan	заяц-русак	böle	кузен, сын тети, дяди
boztoğan	зоол. пустельга	boleçe	кузина, дочь тети, дяди
boztopraq	серозём	bölek	параграф (<i>часть текста</i>)
boztorğay	зоол. жаворонок	bölge	1) район, зона; 2) <i>анат.</i> область
boztun	цинк, -овый	bölgeci	сепаратист
bozul –maq	испортиться, сломаться	bölgecilik	сепаратизм
bozulıcı	скоропортящийся	bölgele –mek	делить на части
bozulmaz	1) непопортящийся; 2) нерушимый	bölgeleş –mek	разделиться на регионы
bozulti	поломка	bölgeleştir –mek	1) делить территорию на районы, регионы; 2) районировать (<i>производство</i>)
bozuntı	1) обломки; 2) разгром; 3) расстройство; 4) пародия (<i>на кого-, что-л.</i>); 5) отродье	bölgen	<i>мат.</i> делитель
bozuntılı	1) расстроенный; 2) смущенный	bölgesel	региональный, районный
bozuq	I. 1) испорченный; 2) плохой, дурной; 3) разменный, мелкий (<i>о деньгах</i>); II. порча, неисправность	bölme	1) перегородка; 2) кабинет, секция, отсек, купе
bozuqla –maq	деградировать	bölmeçik	кабинка (<i>водителя</i>)
bozuqlama	деградация	bölmeli	состоящий из секций;
bozuqlıq	1) поврежденность; 2) расстройство рядов (<i>в битве</i>); 3) мелкие деньги	bölşevik	купированный
bozuş –maq	рассориться	bölşevik	<i>ист.</i> большевик
bozuşma	ссоры, распря	böläci	<i>см.</i> bölgen
bozuşıq	в состоянии ссоры	bölüçik	долька
bozuşıqlıq	состояние распри, ссоры	bölük	1) часть; 2) <i>воен.</i> часть; 3) <i>мат.</i> класс
bozut	смута, беспорядок	bölükbaşı	командир части
bozutçı	смутьян, интриган	bölüкли	состоящий из частей
bozutçılıq	смутьянство, подстрекательство	bölüm	1) отдел; 2) раздел; 3) <i>воен.</i> отделение
böbür	зоол. леопард	bölümçik	подраздел
böbürlen –mek	задаваться	bölümle –mek	подразделять,
böceçik	букашка, козявка	bölümleme	классифицировать
böcek	насекомое; булашка, козявка	bölün –mek	классификация
böcek bilimi	энтомология	bölünebilir	1) быть делимым; 2) делиться
böcekçil	насекомоядный	bölünebilirlik	<i>мат.</i> делимый
böceklen –mek	быть покрытым насекомыми	bölünген	<i>мат.</i> делимость
böcekli	с насекомыми	bölünici	<i>мат.</i> делимое
böcekötü	инсектицид	bölünme	<i>мат.</i> кратное
böcereк (yılan)	зоол. гадюка	bölünmez	разделение
böcü	<i>детек.</i> бука, страшилище	bölünmezlik	неделимый
böcüböcek	зоол. фаланга	bölünti	неделимость
böcükesertki	зоол. василиск	bölüntileme	1) отсек, секция; 2) <i>мат.</i> частное
bödene	зоол. перепел	bölüş	рассрочка
		bölüş –mek	деление (<i>тж. мат.</i>); разделение делить между собой; делиться с

Resim altındaki yazı: “*Baku aliy mekteplerinde Qırım talebeleri ile Türkoloji Qurultayına gelen Qırım nümayendeleri. Mart 1926*”.

Türk-tatar tillerinin latin yazısına keçirilmesine dair tarihîy qararnıñ alndığı I Umumittifaq Türkoloji Qurultayı künlernde (Baku, fevral-mart 1926) çıqqan bu fotoresimde o zamanınñ bir sıra eñ körümli qırımtatar ziyalılarını – şu Qurultaynıñ iştirakçileri olğan alim, oca, şair ve yazıcılarını -- körmek mümkündür. Bularnıñ arasında: eñ ortada – **Bekir Çobanzade** (1893–1937?, galsuklı) ve **Hasan Sabri Ayyazov** (1878–1938), aynı şıra ile solğa – **İsmail Lömanov** (1871–1942) ve **Habibullah Odabaş** (1891–1938?), sağğa – **Şevqi Bektöre** (1888–1961), **Mahmut Nedim** (1893–1937), **Osman Aqçoqraqlı** (1879–1938, biraz artta), **Yaqub Kemal** (1885–1939) ve ög sırada soldan birinci – **Abdullah Lâtifzade** (1890–1938) barlar. Resimge alınğan diger insanlarğa dair birde-bir malumatqa sahip olğan oquyıcılardan seslenmelerini rica etemiz.

Foto **Julide Hanım Qalaycınıñ** arhivinden alındı

Nevbetteki sayıda:

**“Canlı” tarihniñ heyecanlar tolu sesi
(İ. Gasprinskiyniñ “Terciman” gazetasından seçmeler)**

İsmail Gasprinskiy. *Daru’r-rahah Müslümanları* (Devamı)

Peyğamberler qıssaları

“Hikâyet-i Yusuf ve Zeliha” (Devamı)

“Günsel” Ensiklopedyası